

M Ú L T I D É Z Ő

A szalonnai és szendrei források ismeretessége a XVIII. században

Domby Sámuel Borsod vármegye
gyógyforrásaival foglalkozó művének
(*Relatio de mineralibus incltyi Comitatus
Borsodiensis aquis ...*, 1766) részlete elé

Az 1700-as évek második felében vette kezdetét a hazai földtudomány ágainak kisarjadása. Ekkorra tesszük a mai értelemben vett orvosföldrajz megszületését is.¹ Ezen belül is kitüntetett figyelem irányul a Kárpát-medence gyógyforrásaira és gyógyvizeire, illetve a kutatások előmozdítója még a Habsburgok bevétel-növekedésének kecsegtető reménye, melyet a korban „divatossá váló” ásványvízfogyasztás alapoz meg.

Az első magyarországi fürdőkről készült mű 1549-ben jelenik meg, Georg Wernher „*De admirandis Hungariae aquis*” című könyve. Azonban egy sor jelentős munka az 1700-as években születik e tárgyban, mint Csiba István „*Dissertatio historico-physica de admirandis Hungariae aquis*” (Nagyszombat, 1713), Torkos Justus János „*Thermae Almasiensis ...*” (Pozsony, 1745), „*Balneum aquae dulcis*” (Pressburg, 1765), Hatvani István „*Thermae varadiensis*” (Bécs, 1777), Gömöri István „*De aqua soteria Sancto Ladislaensi*” (Nagyszombat, 1777), „*Dissertatio inang. medica de aqua soteria*” (Pozsony, 1777), La Langue János „*A magyarországi orvoslásokról és a betegségekben azokkal való élésnek szabott módjairól*” (Nagykároly, 1783) című műve, hogy itt csak az ismertebb, jelentősebb műveket említsük.²

Erre a tudománytörténeti szempontból kiemelendő időszakra tesszük Domby Sámuel „*Relatio de mineralibus incltyi Comitatus Borsodiensis aquis ...*” című művének 1766-os bécsi megjelenését, melynek díszes előlapján a címet kiegészítve, magyarul a következő áll: „*Jelentés a nemes Borsod vármegye ásványvizeiről, amit a magas Királyi Helytartótanács számára gálfalvi Dombi Sámuel,*

¹ *Hevesi Attila*: Földtudományaink elkülönülése. In: *Karátson Dávid* (szerk.): Magyarország földje. Kertek 2000, Bp., pp. 12–13.

² A felsorolás készült *Hevesi Attila*: A magyarországi földrajzi és földrajzzal kapcsolatos munkák jegyzéke 1801-ig c. munkája (kézirat, é. n.) alapján.

az orvostudományok doktora, a nemes Borsod vármegye tisztiorvosa készített 1763-ban.”³

Domby Sámuel (1729–1807), aki 1762-től Borsod vármegye „fő physikusa” volt leginkább a gyermekorvoslásról, bábaképzésről szóló könyve, illetve fordítása (*Bába mesterség mely irattatott kérdésekben és feleletekben foglaltatott a Tekintetes Nemes Borsod Vármegyei Bábáknak hasznokra, 1772; Orvosi Tanítás a gyermekek nyavalyáinak megismerésekről és orvoslásokról, melyet svéciai nyelven irt Rosen [Rosenstein] Miklós ..., 1794*) tette ismertté. Élete végén még egy munkája jelent meg, immáron pedagógiai témában (*Fontos kérdés, miként kelljen a gyermekeket természet szerint úgy nevelni, hogy egészségesek, nagyok, erősek, hosszú életűek lehessenek? ..., 1807*).⁴

Az első nyomtatásban megjelent könyve, a tokaji borról szóló (*Dissertatio inauguralis physico-chemico-medico de Vinum Tokaiensi, 1758*) disszertációja hasonló célzattal s módszerrel készült mint a borsodi gyógyvizeket földolgozó munkája: a hazai „terméknek” ismertséget és elismerést kell szerezni, s mindezt tudományos alapossággal, a kor igénye szerint „kémlelőszerekkel” végzett vegyelemzésekkel alátámasztani.

A magyarországi források vizsgálatát Mária Terézia 1763. január 17-én hozott rendeletében írta elő. A megyei főorvosokra hárult a feladat, hogy a forrásokat fölkeressék és vizüket vegyelemezzék.⁵ Domby 1763 nyarának végére végzett is a munkával s kéziratát gróf Pálffy János megyei főispánnak adta át, hogy eljuttassa a császári főorvoshoz, van Swietenhez, akiből – a később kinyomtatott könyv előzéklapjainak tanúsága szerint – igen nagy elismerést vált ki. A 23 számozott lapból s az előzéklapokból álló könyv végül Pálffy grófnak ajánlva, a királynőt dicsérve s Borsod megye hasznát kívánva 1766-ban jelenik meg Bécsben, Bader Imre Félix könyvkereskedőnél.

A Domby által vizsgált s leírt borsodi és részint hevesi (!) gyógyvizek között ott van két szendrei és a szalonnai forrás is, melyeket közül a két szendrei a Szendrő–Rakacai-rögvidék és a Gömör–Tornai-karszt találkozási területén, a szalonnai az utóbbi tájhoz tartozó Rudabányai-hegység peremén fakad. A földtörténeti múltban a vizsgált terület szomszédságában több helyütt is működtek

³ A fordítás T. Balthazár Teréz munkája.

⁴ Domby Sámuel munkásságával foglalkozó főbb munkák: *Gyárfas Ágnes*: A bábaképzés és a képzett bábák sorsa Borsod megyében. = Borsodi Szemle. 20. (1975) 3. pp. 80–88., *Uő.*: Domby Sámuel, az első modern bábátankönyv szerzője. = Az Orvosi Könyvtáros. 15. (1975) 2. pp. 209–219., *Uő.*: Domby Sámuel. = Borsodi Művelődés. 6. (1981) 4. pp. 83–87., *Uő.*: Doktor Domby Sámuel lakóháza Miskolcon. = A miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei. 20. (1982) pp. 42–50., *Uő.*: Domby Sámuel (1729–1807) élete és munkássága. = Orvostörténeti Közlemények. 102/104. (1983) pp. 77–114., *Uő.*: Gálfalvi Domby Sámuel, Borsod vármegye főorvosa (1729–1807) = Orvosi Hetilap. 123. (1983) 34. pp. 2123–2125.

⁵ *Vida Mária*: Gyógyvizek és ásványvizek a régi Magyarországon. In. *Borszéki Béla* (szerk.): Ásványvizek és gyógyvizek. Mezőgazdasági, 1979. Bp. pp. 9–61.

hévzföltörések, ezek egyik legismertebb példája a Szalonna határában emelkedő, forrásvízből kivált mésztufával betakart Borzlyuk-tető.⁶

A szendrei két forrás közül a „langyosvizek” közé tartozó enyhén kénes hatású, 26 °C-os termálvíz⁷ föltörése az alaphegység törésvonala(i) mentén valószínűsíthető. A föláramlás során vize keveredik a Pannon-beltő többször kiszáradt öblének tengeri eredetű üledékeiben raktározott vízzel, s a Bódva kavicsteraszából származó talajvízzel. Ahogy fakadását s útját Dobby is megjelöli: „*a közepes nagyságú Bódva folyó medrében; ennek vizével erősen keveredik. (...) Nyugat felé egy folyó van a közelében, sőt meghitt frigyre is lép, vagyis inkább egyesül vele.*” A Bódva fattyúágát, melyben a forrás vize felszínre tör, tévesen a Bódvával azonosítja, s ezért nem nevezi néven a „nyugat felé lévő folyót”. A „meleggel keveredett” vízből „kémlélszerek” segítségével 93 mg/l alkálisít és 230 mg/l karbonátot⁸ mutat ki és jelzi a gyógyvíz kénes mivoltát is, bár hálomásból eredő („*amiről meséltek nekünk*”) leírását túlzónak tartjuk: „*.... egy meggyújtott kis szalmacsomót dobnak bele a folyóba, a víz valahogyan tüzet fog, és felszínén fényes láng terjed tova*”. A forrásvíz keveredésének megakadályozását a Bódva medrének áthelyezésével javasolja elérni s akkor „*.... rövid időn belül híressé válna ivóvízként*”, mert így az ivókúrára szánt gyógyvíz „*csak gazdasági célokra szolgál, mégpedig kender-áztatásra és ruhamosásra*”.

A gyógyforrás általunk ismert első említése a kuruc korból való: 1690. április 13-án kelt az a levél, melyet Szendrő várának parancsnoka írt a vármegyének, azzal a céllal, hogy az gróf Csáky Istvánnak küldjön molnárokat, akikkel a forrásra fürdőházat építtet.⁹ A korban virágzó fürdőkultúra a szendrei végeken is – úgy tűnik – rövid időre gyökeret vert, hiszen Dobby már nyomait sem említi a fürdőnek, holott, ha tudna róla, bizonyosan megtenné. Magda Pál 1819-ben megjelent ország-lexikonában pedig Dobby művére támaszkodik: „*Szendrő a régi várát omladozni látja, kénköves patakja van, a Bódva vize mellett.*” Majd a szalonnai forrást is megemlítve: „*lány meleg ferdőkben Dobby Sámuel orvos meszes földet talált, közönséges sötét és bányás alkálit, a szendreiben kénköves spirituszt is. Használják nagyon a tagoknak dagadásaikban, zsugorodásaikban, fekélyekben, sebekben, rühben, s több efféle bőrmnyavalyákban.*”¹⁰

A másik szendrei gyógyvíz, a „vasas” hollétéről ma sejtésünk sincs. Dobby is utal arra, hogy saját korában is alig ismert: „*mi is csak véletlenül fedeztük fel*” – írja. Azonban ismerve a terület földtani fölépítését nem valószínűtlen

⁶ Sümeghy József: Szalonna és Martonyi forrásmészko fauna. = A Magyar Királyi Földtani Intézet Évkönyve. 26. (1924) 2. pp. 25–27.

⁷ Cseke László: Észak-Magyarország gyógyfürdői és fürdői. Panoráma, 1982. Bp., pp. 205–209.

⁸ 1 font = 420 gramm, 1 granum = 0,07 gramm

⁹ Borovszky Samu: Szendrő vára. Magyar Tudományos Akadémia, 1908. Bp., pp. 29–30.

¹⁰ Magda Pál: Magyar Országának és a határ őrző katonaság vidékének legújabb statistikai és geographiai leírása. 1819. Pest, pp. 382–399.

vastartalmú forrás(ok) megléte, hiszen mind a Rudabányai-, mind a Szendrői-hegység rejt kisebb-nagyobb vastelepeket, melyek a víz gubacsporral kimutatható vastartalmának okozói. Az ivókúrára javasolt, frissiben fölfedezett gyógyvíznek nagy jövőt jósol a könyv utolsó soráiban: „*emésztést könnyítő és erősítő, kiváló képességével nagy hasznára lehet a polgároknak, a szerencsétlen betegek tömegének pedig sok esetben nagyobb vigaszt nyújthat, mint a gyógyszereszek drága, arany és ezüst pirulái.*”

A szalonnai forrás a szendreihez hasonló korú, illetve korábbi említéséről nem tudunk. A forrást birtokló község nevének eredete viszont e tekintetben fontos támpont: a Szalonna falunév a 'sós víz' értelmű *slana* szóból eredeztethető,¹¹ amely balkáni ósláv (óbolgár) népek hagyatéka, akik népünk honfoglalását megelőzően települtek meg a tájon.¹² A forrást eszerint a helyiek hamar fölismertették. Első irodalmi említését Bél Mátyás vármegyeleírásában (1720–1730) olvashatjuk: „*A szalonnai hőforrások a Csákyak birtokában vannak, de nemigen törődnek vele. Egyébként bőven buzognak forrásai, gyógyverejük van, mivel azonban semmiféle gondozásban nem részesülnek, elfolynak egy árokba, melyet a parasztok – akik tömegesen jönnek ide koratavasszal – fürdésre használnak.*”¹³ Rövid utalásban még az 1777-ben megjelent, Bél Mátyás nevével jegyzett Compendium is szól a szalonnai forrásról.¹⁴

Domby először leírja a forrás kinézetét: „*a hegy keleti lábánál tör elő egy sziklás, rendkívül tágas nyíláson át*”, majd vegyelemzése kapcsán 93 mg/l alkálisító s 420 mg/l karbonátot jelez. Az ugyancsak ivásra alkalmas vizet nem tartja különösebben érdekesnek, viszont megjegyzi, hogy valószínűleg a hőfokból eredően „*sok más víznél alkalmasabb a kender áztatására, amiből minden évben jókora mennyiséget szállítanak ide*”.

Az 1700-as évek első felében látott alkalmi fürdőzők után már csak a megszokott hasznosítási módról értesülünk: Pesty Frigyes 1864-es helynévgyűjtésekor a szalonnai ívet Kolos István jegyző töltötte meg, ennek utolsó sorai a következők: „*NB. [= nota bene, azaz „jól jegyezd meg” – levelek végén használt formula] Szalonna helységnek van még egy igen bőv melegvíz forrása is annyira bőv pedig hogy a' múlt 1864^{IK} évben Mennyisége a' Bódva vize mennyiségét csak nem megközelítette; használják télen nyáron át mosásra, nyárbán a közel*

¹¹ Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Akadémiai kiadó, 1978. p. 594. Bp.

¹² Dénes György: Szalonna: a forrás és a település. = Élet és Tudomány. 29. (1974) pp. 702–704.

¹³ Bél Mátyás: Descriptio comitatus Borsodiensis. 1720–1730. Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjtemény Hist. I. r. 17. A kéziratot fordította Tóth Péter, idézett részletét közli Gyulai Éva: A Bódva folyó tájai és helységei az országismereti és utazási irodalomban (18–19. század). In: Bodnár Mónika – Rémiás Tibor (szerk.): Tanulmányok a Bódva-völgye múltjából. Gömöri Múzeum és Baráti Köre, 1999. pp. 527–565. Putnok

¹⁴ Bél Mátyás: Compendium Hungariae geographicum. 1777. pp. 230–240. Említi Gyulai Éve i. m-ban.

eső falvak kender áztatására, – némely években 3 mérőföldről is hoznak belé kender áztatni. Vegytanilag még itt ismeretlen.”¹⁵ A szalonai forrás vizének fölhasználása tehát nemigen változhatott a korábbi évszázadok és az ezt követő évtizedek során sem, Lendvay Károly még 1932-ben is ekként élcelődik: „(...) Tovább északra van Szalomna község. Vasútállomásától két percnnyire hatalmas kőfejtő van. Ennek belsejében barlangszerű üregek vannak, amelyek egyesek szerint melegvizet tartalmaznak. A kőfejtő előtt kissé kénhidrogénes melegvíz-forrás fakad, amelynek 20–24°-os vizét kőgátakkal körülkerített mesterséges tavakban gyűjtik össze és, a magyar élelmesség és vállalkozó szellem nagyobb dícsőségére, kenderáztatásra használják.”¹⁶

A Domby Sámuel nyomán általunk ismertetett három borsodi forrás tehát a szerző korában már nem bírt különösebb jelentőséggel, ahogy Esterházy Károlynak címzett levelében írja: „Kevesebbet irtam a Borsod Vármegyei Minerális vizekről, nemcsak azért, hogy ez tsak Relatio [= előtanulmány] volt, hanem, mivel ámbár sok is a mi vizeink, minazonáltal nem igen nevezetesek. Meleg vizeink tsak lágy melegek, némellyek tsak télben melegek, nyárban hidegek, savanyú vizeink is gyengék. Úgy itélik, valamit a nagy hasznú vizekről keveset írni illetlenség, úgy az alábbvalókról sokat beszélni haszontalanság.”¹⁷ Hogy azonban mi mégis fontosnak éreztük a velük való foglakozást, azt helyismereti szempontból értelmezett érdekességük kívánta meg.

Koleszár Krisztián

¹⁵ Közli Tóth Péter: Pesty Frigyes : Borsod vármegye leírása 1864-ben. Herman Ottó Múzeum, II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár, Borsod-Abatúj-Zemplén Megyei Levéltár, 1988. p. 311. Miskolc

¹⁶ Lendvay Károly: Sajó-Bódva-köz ismeretlen szépségei. In: Dudich Endre: Az aggteleki cseppkőbarlang és környéke. (Népszerű Természettudományi Könyvtár 12.), 1932. pp. 150–151., Bp.

¹⁷ Bakos József: Újabb adatok a tokajhegyaljai régi szőlőművelés szokincséhez, történetéhez és irodalmához. = Az Egri Pedagógiai Főiskola Füzetei. 1960. pp. 531–534.

J E L E N T É S
a nemes Borsod vármegye
Á S V Á N Y V I Z E I R Ő L,
amit
a magas Királyi Helytartótanács számára
G á l f a l v i D o m b i S á m u e l,
az orvostudományok doktora, a nemes Borsod
vármegye tisztiorvosa készített,
1763-ban
BÁTOR és ELŐRELÁTÓ módon

[...]

Miskoltz királyi város fölött körülbelül 3 mérföldnyire, a megye északi részén, amit mi szendrői vidéknek nevezünk, két víz található, a szendrői és a szalonnai, – de egyiket sem használják gyógyításra.

A szendrői langyosvíz

A szendrői langyosvíz Szendrő városánál ered, mégpedig a közepes nagyságú Bódva folyó medrében; ennek vizével erősen keveredik. Kelet felől a várossal együtt magasabb helyen fekvő Tsáki vár és egy igen magas hegy van vele szemben, ennek csúcsán egy régi vár omladékai látszanak, amit valaha Újvárnak hívtak. Nyugat felé egy folyó van a közepében, sőt meghitt frigyre is lép, vagyis inkább egyesül vele. Dél felé, lenn egy síkság terül el, ami igen alkalmas lenne egy másik meder kialakítására. Észak felé szántóföldekre és a szomszéd falura, Szalonnára nyílik kilátás. A várost mindenfelől félelmetes erdőkkel borított hegyek őrzik, úgy, hogy közben nagyszámú szántóföld és mező terül el.

A langyos víz hőfokát a hideggel való erős egyesülése miatt nem lehet pontosan megfigyelni. A polgárok véleménye szerint ott a legmelegebb, ahol a fölszálló buborékokat a folyó félhüvelyknyi vizében mutatták nekünk. Meleg vizet önmagában nem lehetett kimerni, hanem arra kényszerültünk, hogy a meleggel keveredett vízzel végezzünk kísérleteket. Ebben a folyékony kémlelőszer becseppentésétől semmi mozgás nem keletkezett, a viola-sziruptól enyhén zöld lett, a gubacspor egyálta-

lán nem festette meg, és a borkósav-oldattól egy kevés fehér por csapódott ki belőle. A teljes bepárlás alkalmazásakor azt tapasztaltuk, hogy 7 font víz 4 granum-nyi alkálisót és 10 granum-nyi mészkövet tartalmaz. Hogy a vízből nem hiányoznak teljesen a kénes elemek, arra az átható szagú kénes gőzből következtettünk, ami, ha az ember a folyóparton sétál, megcsapja az orrát. Ezt a véleményünket – úgy tűnik – erősen támogatja az az egyszerű kísérlet, amiről meséltek nekünk; ennek során azt lehet látni, hogy ha a folyó erős apadásakor egy meggyújtott kis szalmacsomót dobnak bele a folyóba, a víz valahogyan tüzet fog, és felszínén fényes láng terjed tova; annak kiváló példájaként, hogy a benne lévő elemek közt szétszórta rejlik valami kénes elem, ami a tüzet táplálja.

Ha a folyót a legközelebbi síkság felé eltérítenénk, – ami kevés fáradsággal megoldható lenne, – és önmagában maradna meg a meleg víz, hogy megfelelőbb lehetőség nyíljon természetének vizsgálatára, rövid időn belül híressé válna ivóvízként, valamint gyógyító tulajdonságai, s talán néhány olyan kiválósága miatt is, amit más borsodi vizekben hiába keresünk. Most csak gazdasági célokra szolgál, mégpedig kenderáztatásra és ruhamosásra.

A szalonnai langyosvíz

A Szalonnai langyosvíz a hegy keleti lábánál tör elő egy sziklás, rendkívül tágas nyíláson át, Szendrő városától fél mérföldnyire, úgy, hogy szántóföldek és rétek terülnek el közben. Ez a víz télen erősen, tavasszal és ősszel kevésbé, nyáron igen kis mértékben meleg, és egy elég nagy területen át látja el vízzel a közeli **Szalonna** falu felé tartó, tiszta és a hideg télen fagytól mentes folyót.

A forrásnál megpróbáltuk a vizet összekeverni különböző folyadékokkal, és azt tapasztaltuk, hogy nincs semmilyen különleges tulajdonsága, kivéve, hogy a borkósav-oldat kevésbé zavarta meg, nem lett tejszerű a színe, teljes bepárlás során pedig 7 orvosi font vízből 4 granum-nyi alkálisót és 18 granum-nyi hamuszerű, porított mészkövet nyertünk.

A víznek semmilyen hatását nem dicsérik, kivéve, hogy ivóvizet ad és gazdasági haszna van. A Polgár-forrás nyáron, mikor egy kicsit lehűl, mindennapi italt nyújt, ami nagyon javasolható, mert a víz tiszta, könnyű, egészséges. Azt mondják, hogy az ezen a vidéken található tó nagyon hasznos a parasztok számára, mivel – főleg a langyosvíz jóvoltából – sok más víznél alkalmasabb a kender áztatására, amiből minden évben jókora mennyiséget szállítanak ide.

A szendrői vasas víz

A szendrői vastartalmú víz – ami körülbelül ugyanolyan ízű és zömmel ugyanolyan összetételű, mint a tapolcsányi, s eddig még neve sincs, mert a polgárok nem becsülik, és mi is csak véletlenül fedeztük fel – kevésbé hozzáférhető, nagyon kedvezőtlen helyen, a már ismertetett melegvizeken túl, Szendrő város északi részén, a **Bódva** folyó mellett ered; csak akkor hozzáférhető, ha ez teljesen lepad. A vízben illékony vastartalmú elem van, amit, ha gubacsport szórunk bele, a fekete-bíbor szín tesz számunkra nyilvánvalóvá, ha viszont ugyanezt a port egy távolabbi helyen szórjuk a vízbe, nem következik be a várt felzavarodás és változás. Eddig valóban az ismeretlenség homályában rejtőzött ez a víz, és semmilyen gyógyító adottságáról nem tudott senki. Ha a későbbiekben esetleg megvédi majd a folyó áradásától, és megfelelő módon igénybe veszik ivóvízként és gyógyításra is, alig, vagy egyáltalán nem kételkedhetünk abban, hogy ez a víz emésztést könnyítő és erősítő, kiváló képességével nagy hasznára lehet a polgároknak, a szerencsétlen betegek tömegének pedig sok esetben nagyobb vigaszt nyújthat, mint a gyógyszerészek drága, arany és ezüst pirulái.

Eredetiből fordította: T. Baltház Teréz.

Magyar nyelvű gépirásos példánya a miskolci Herman Ottó Múzeum Történeti Adattára 53.3773.1 leltári számán 17-20. oldal.

* * *

Koleszár Krisztián

Az esztramosi mészkőbányászat és barlangkutatás kezdetei

Bányászat és barlangok az Esztramos hegyen 1948-tól 1965-ig

Előzmények

Azt megállapítani, hogy a Bódvarákó és Tornaszentandrás között húzódó Esztramos hegyen mikor fedeztek föl először bányászat során barlangot, ma már lehetetlen. Tudjuk viszont: a hegy természetes bejárható üregeinek ismerete egyidős a tájon egykor élt emberek történetével. Ennek ékes bizonyítéka a 80-as évek elején régészetileg is kutatott

Szentandrás-barlang leletanyaga¹ és korban közelebbi példaként Szentandrás és Rákó jegyzőjének a Pesty Frigyes-féle helynévgyűjtés kérdéseire adott, kitűnő terepismeretről tanúskodó válaszai az 1800-as évek második feléből.²

Az Esztramos és környékének vasérc-előfordulásait kiaknázni az őskor embere kezdhette meg, aztán a kora Árpád-kor vasművesei bányászhattak ércet a területen.³ A fejtés – az esztramosi bányászat ezen szakaszában – a felszínhez közeli érctelepét érinthette, azaz külszíni bányák létesültek. A bányavágatok, kutatótárók kihajtását csak jóval később kezdték meg, az elsőket a XIX. század végén.⁴

A Diósgyőri Vasgyár tulajdonában lévő vasérctelep bányászata az I. világháborút követően nyert ismét nagyobb figyelmet az ércvagyonát veszített országban, és 1928-ra vált igazán kiépítetté. Bár ekkor is még csak kisüzemként működött, körülbelül 70 bányászt alkalmazva. Az 1940-es évekre a Bódva völgye felé néző oldalon már hét szinten folyt az ércbányászat: a hegy talpától (VII-es szint, kb. 180 m tszf.) egészen annak „derekáig” (I-es szint, kb. 280 m tszf.).⁵ Az I-es szinten külszíni ércefejtés folyt, a köztes szinteken 2 m-es osztásközű főtepásztás fejtéseket alakítottak ki a tárókból kiindulva. A szinteken kialakított feladóál-

¹ *Simán Katalin* 1982-ben ásátot a hegyen, az akkor szervezett barlangfeltáró és régészeti leletmentő tábor keretében. A leletanyag publikálása a régészeti tollából a következő munkákban történt meg: *A Herman Ottó Múzeum ásatai és leletmentései 1980–82.* = *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve.* 21. [1982] pp. 109–124., *Ásatás az Esztramoson.* = *Búvár.* 1983. 10. pp. 464–465. és *B. Hellebrandt Magdolna: A Bódva-völgy története az őskor utolsó évezredében.* = *Tanulmányok a Bódva völgye múltjából,* szerk. Bodnár Mónika és Rémiás Tibor. Putnok, 1999. pp. 93–120.

² *Bellus Mihály* jegyző a Pesty-féle 1864-es helynévgyűjtés során az Esztramos név eredetére vonatkozóan írja: „több üregeiben ember és állatok csontvázai találtatván”. Így ezt tekinthetjük az esztramosi barlangok – és azok leletanyagának – első írásos említésének. Az OSzK-ban őrzött kézirat részleteit közli *Dénes György: Az Esztramos és környéke történeti földrajzához* = *Topographia Mineralogica Hungariae.* 5. [1997] pp. 15–30. munkájában.

³ Az Esztramos és környéke korai ércbányászatát tárgyaló munkák: *Heckenast Gusztáv: A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban.* (Akadémiai Kiadó. 1968, Budapest), *Dénes György: Középkori vastermelés a Bódvától keletre és a tornaszentandrás-i ikerszentélyes templom.* = *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve.* 11. [1972] pp. 83–103., *Dénes György: A Bódvaszilasi-medence 700 éves története.* (Borsodi kismonográfiák. 19., Herman Ottó Múzeum. 1983, Miskolc), *Hadobás Sándor: A martonyi vasércbányászat.* = *Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből.* 3., pp. 163–173. Nehézipari Műszaki Egyetem. 1988, Miskolc, *Dénes György: Az Esztramos és környéke történeti földrajzához.* = *Topographia Mineralogica Hungariae.* 5. [1997] pp. 15–30.

⁴ *Turtegin Elek: Az esztramos-hegyi vasércbányászat története levéltári források alapján.* = *Topographia Mineralogica Hungariae.* 5. [1997] pp. 31–36.

⁵ Az Esztramos eredeti magasságát 380 m tszf. magassági adattal szokták megadni.

lomásokat az 1928-ban készült siklópálya kötötte össze egymással, és ugyanekkor készült el a bányatelepet Bódvaszilással összekötő vasútvonal az érc diósgyőri kohókba való továbbszállítására.⁶ Az I-es szinten fölépült fékházból irányították a sikló működését és a szinteken kiépített feladókon cserélték ki az állványkocsin álló üres csilléket ércel teli csillékre. Az ércbányászat 1951-ig működött, majd 1956 és 1960 között még egy utó kutatást és termelést végeztek. Valójában ez utóbbi munkálatok során tárták föl a VII-es szint legismertebb barlangját, a Rákóczi-barlangot. Azonban a Rákóczi-barlang fölfedezése az utolsók közül való a sorban, azt megelőzően már számos barlangról tudtak a bányászok.

Az első bányászat során fölfedezett barlangnak a hegy érctelepének műveléséhez kellett kapcsolódnia.⁷ A bányászok egy-egy barlang előbukkanásakor azt többnyire bejárták és gyűjthettek annak képződményeiből is, ezután az üreget sorsára hagyták, vagy a főtepásztás művelés folytatásaként betömedékeltek. Így az ércbányászat időszakából, annak a szervezett hazai barlangkutatást megelőző volta miatt nem ismerünk pontosan fölmért vagy leírt barlangot, csak érintőleges említéseket. Külszíni ércfejtés közben előkerült barlangról nem tudunk. Azonban ismer-

⁶ *Turtegin Elek* 1997. i. m. p. 34. A siklópálya tervezője Vánkó Rezső, az Újpesti Bányagépgyár mérnöke. (Id. *Molnár László* közlése, 1999 – A lábjegyzet nélküli bányászzottörténeti adatok forrása a továbbiakban id. Molnár László, a mészkőbánya nyugalmazott üzemvezető-helyettesének 1998 és 2000 között tett visszaemlékezése, amiért köszönettel tartozom neki).

⁷ *Pantó Gábor* említ elsőként a hegyről bányászat során előkerült barlangokat földtani munkáiban (Szerkezeti és ércképződési megfigyelések a rudabányai vasércvonalaton. = A Magyar Állami Földtani Intézet évi jelentése. 1948. B. Beszámoló a vitaülésekről. 10. pp. 77–106., A rudabányai vasércvonalat földtani felépítése. = A Magyar Állami Földtani Intézet Évkönyve. 49. (1956) 2. pp. 340–482. és *Balogh Kálmán – Pantó Gábor*: A Rudabányai-hegység földtana. = A Magyar Állami Földtani Intézet évi jelentése az 1949. évről. 1952. pp. 135–154.), ugyanis a limonitos érc áthalmazódását barlangokhoz kapcsolódnak tartja. *Kordos László* utalása szerint (Adatok az Esztramos barlangjainak ismeretéhez. = *Karszt és Barlang*. 1973. 1–2. pp. 7–12.) a *Pantó Gábor* által „Okker-barlangok”-ként leírt üregek a dolomit és mészkő vetőzónája mentén helyezkedtek el, ez jól látszik *Kordos László* későbbi rajzán (Az Esztramos barlanggenetikai, hegység szerkezeti és üledékföldtani vizsgálata. = *Karszt és Barlang*. 1974. 1. pp. 21–26.), melyen „fossilis barlang”-ként jelöli a kitöltött vetőzónát. Ezen ábra alapján *Lénárt László* (Az Esztramos-hegy hidrogeológiai és szpeleológiai kutatásának eredményei. = *Topographia Mineralogica Hungariae*. 5. [1997] pp. 55–74.) két különböző barlangként („Okker-bg.-k”, „Fossilis-bg.”) említi azokat, holott azok eszerint azonosak.

ve a hegy barlangjainak elhelyezkedését, feltételezhető, hogy léteztek ilyen üregek.⁸

A jelenleg ismert, dokumentált (meglévő vagy elpusztult) barlangok⁹ közül néhányat az ércbányászat vágathajtásai során fedeztek föl a bányászok. Minden bizonnyal ezek között van néhány olyan jelenleg ismert üreg is, melyek az Esztramoson folytatott bányászati tevékenységnek köszönhetően a hegy legkorábban fölfedezett barlangjainak tekinthetők. Ilyenek a VII-es ércbányászati (kb. 190 m tszf. magasságban elhelyezkedő) szint *Ny-i és DNy-i tárójában lévő, kevésbé jelentős névtelen üregek*¹⁰ és a VI-os szinti táróból (a kb. 200 m tszf. magasságban, az ún. Flórián-táróból) nyíló „*Fekete-Rendszer barlangjai*”. Utóbbiak jelentős és kevésbé bolygatott üregrendszert jelentenek, föltárásuk fölfedezésük óta nem történt meg.¹¹

A mészkőbányászat megindulása

A bánya a front alatt kizárólag készletre termelt és munkásainak egy része az 1944. decemberében, a német-magyar hadsereg által fölrobantott négy üzemi vasúti híd szétbontásánál dolgozott. 1946-ban az üzem eredeti létszámát jelentősen földuzzasztották, körülbelül 250 főre, melyet a rohamosan inflálódo pengő értéktelensége tett a vezetőségnek kifizetődővé. A Diósgyőri Vasgyárban kivitelezett új hidak beépítésénél is az üzem dolgozói segédkeztek, így 1946. augusztus 20-án tábori mise keretében fölavatásuk megtörténhetett. A forint pénzrendszer bevezetését követően pedig a bányászok létszámát visszaállították a háború előttiére.

A II. világháború után egyre nyilvánvalóbbá vált az esztramosi vasércbányászat gazdaságtalansága. Ezzel veszélybe került az Esztramoson

⁸ Talán eredetileg nem is barlang, hanem táro lehetett a tornaszentandrásai oldalon nyíló *Kereszt-feletti-barlang* is, melyben utólag cseppköleflyások képződtek (leírásukat lásd *Majoros Zsuzsanna: Esztramosi barlangok.* = A Nehézipari Műszaki Egyetem Közleményei, I. sorozat, Bányászat. 33. [1986], pp. 189–195. Nehézipari Műszaki Egyetem, Miskolc). Egyébként amennyiben barlangként vesszük számba, úgy a hegy egyetlen dolomitban képződött barlangja! Vö. *Less György et al.: Az Aggtelek–Rudabányai-hegység fedetlen földtani térképe.* 1:25 000. (Magyar Állami Földtani Intézet, 1988) munkával.

⁹ A publikációban hozzáférhető, 52 barlangot feldolgozó legújabb barlangkataszter *Lénárt László* 1997. i. m. pp. 72–73. található.

¹⁰ Első irodalmi említésük *Majoros Zsuzsanna* 1986. i. m. p. 192.

¹¹ Első irodalmi említésük *Majoros Zsuzsanna* 1986. i. m. p. 193. A későbbi föltárást nehezíthette, hogy az üregeket kizárólag a robbanóanyag-raktárként használt táron keresztül lehetett megközelíteni – melyhez engedély volt szükséges. Jelenlegi állapotuk *Salamon Gábor* közlése (1999) szerint omladékos, megközelítésük nehézkes vagy lehetetlen.

dolgozó bányászok megélhetése is. Kiút volt számukra, hogy bár a vasbánya még 1951-ig működött, 1948-tól termelni kezdték a hegy mészkövet az ózdi vasolvasztók számára.¹² A bánya a Diósgyőri Vasgyár tulajdonából 1946. október 10-én került a Magyar Állami Szénbányák szuhakállói körzetvezetőségéhez, majd 1947. május 11-én újra visszakerült a Diósgyőri Vasgyárhoz. 1948. február 1-jétől a Nehézipari Központ a rudabányai ércbányászati üzemigazgatóságához sorolta.¹³

Az 1948-tól megszülető kőbányászat rátelepedett az ércbánya esz-közeire, így egy darabig még közösen használták a siklopályát is. A mészkő termelése az I-es ércbányászati szinten indult meg az I-es, II-es és III-as bányával (az első kettő a siklófékháztól keletre, az utóbbi attól nyugati irányban helyezkedett el), majd a hegy csúcsának eltüntetése következett (IV-es bánya) 1949-ben.¹⁴ A mészkő termelési módszere az I-es szinti külszíni ércfejtés műveléséhez hasonlóan indult meg a legfőbb bányához a hegy lábától fölvezették a fúrógép sűrített levegős csövezetékét, ott 30–35 mm átmérőjű fúrólyukakat készítettek és az azokba töltött robbanóanyaggal (paxittal) jövesztették a kőzetet. A munkát nehezítette a hegy meredek oldalának rossz megközelíthetősége. A termelvény humusz- és agyamentes, úgymond „gyermekfej nagyságú” (max. 150 mm-es) darabos mészkőből állt, amit Ózdon aprítottak kohósításhoz szükséges szemmagyságra (80 mm alá).

Mivel az első három bánya talpszintje megegyezett az I-es ércbányászati szint talpszintjével, ezért a kitermelt mészkövet továbbra is csillék segítségével, emberi erővel szállították a siklopályához. Azonban a siklófékház szintje és a hegy csúcsa közötti közel 100 méteres szintkülönbséget valahogy le kellett győzni. Ezért 0.5 m átmérőjű acél csőcsúszda készült a tetőszint (kb. 370 m tszf.) és a kb. 310 m tszf. magasságú szint között. A csőcsúszdát gurítóval (későbbi nevén I-es gurítóval) kötötték össze az I-es szinten, a siklófékház mögött kihajtott táróval. Így a tetőszinten robbantással termelt mészkő a csőcsúszdán és a guritón keresztül az I-es szint tárójába jutott, ahol a mészkövet billenőcsillékbe csapolták. A csilléket a kettős vágányú táron keresztül hozták ismét felszínre, a siklófékház mögött, majd a bányasikló állványkocsijára tölték. Onnan a sikló szállította le a mészkövet a VII-es szintre, ahol továbbították a tárolóbunkerok felé. A bunkerokból vasúti kocsikba csapolták a kohókövet és vasúton szállították tovább Ózdra.

¹² Turtegin Elek 1997. i. m. pp. 34–35.

¹³ Turtegin Elek 1997. i. m. p. 34.

¹⁴ Sztálin generalissimus 70. születésnapja (1949. december 21.) tiszteletére följánlva.

Az I-es ércbányászati szint siklófékház mögött nyíló tárójából két barlangot¹⁵ ismerünk: a gurító nyílását elhagyva a *Hasadék*-¹⁶ és a *Kristály-barlangot*.¹⁷ Mindkét barlangot 1948 körül fedezték föl a táró kihajtásakor. A mészkőbányászati szállítóvágat kialakításakor az első barlangot a fejtés egyszerűen átlukasztotta: a táró északi és déli oldalán, valamint a főtében is követhető a kb. $30 \times 10 \times 12$ méteres üreg. Az 5 m hosszú és 8 m magas Kristály-barlang viszont csak érinti a vágat északi oldalát 0.6×0.8 m átmérőjű bejáratával. A rendkívüli formagazdagságú falborítás valószínűleg e kis bejárat miatt maradt oly sokáig ismeretlen a barlangászok előtt.¹⁸

1949 januárjától a bánya az Ércbányászati Nemzeti Vállalat üzeme lett, majd 1951. július 1-jétől, újabb átszervezéssel a perkupai központtal létrejött Bódvavölgyi Ásványbánya Vállalat Tornaszentandrás Üzeme néven szerepelt.

A csőcsúszdát 1952–53 körül szétszedték, szerepét a tetőszint (kb. 370 m tszf.) és a kb. 310 m tszf. magasságú szint közötti „tölcsérfejtés” vette át, amely bányászmozgást nem kapott. A felsőbb részekben robbanással jövesztett kőzet a tölcsér alján gyűlt össze, amely a fent említett gurítóval volt összeköttetésben a 300 m tszf. magasságban újonnan kihajtott kőzetes szint tárójával. A kőzetes szinti táróban dolgozó bányászok a kőzetoszlopot vashorog („hák”) segítségével a gurítóba beépített törőrostára piszkálták és a nagyobb átmérőjű darabokat a továbbjutás érdekében azon nagykalapáccsal összetörték. Ezzel elérték, hogy az I-es szinti csapolónyíláson keresztül csak megfelelő (max. 300 mm) átmérőjű kőzet távozott.

1952 nyarán kb. 170 m tszf. magasságban (a Csillés-táró szintje alatt) beépítést nyert két Blake VIII-as kétingás pofástörő, amelyek az

¹⁵ *Lénárt László* i. m.-ban három barlangot említ az I-es szinti táróból. Azonban adatfölvétele téves, a 24. sorszám alatt közölt barlang azonos a 22. sorszámú barlanggal. Ez mindjárt látszik, ha megnézzük *Kordos László* fölhasznált térképét (Adatok az Esztramos barlangjainak ismeretéhez. = *Karszt és Barlang*. 1973. 1–2. pp. 7–12.), melyen – igaz, alig észrevehetően – a bejáratnál nem kb. 10 m-re, hanem szaggatott vonalás jelöléssel távolabbra jelöli ki a barlangot.

¹⁶ Első irodalmi említése *Kordos László*: Jelentés a Szpeleológia Barlangkutató Csoport 1972. évi munkájáról (Karszt- és Barlangkutató Tájékoztató. 1972. 7. pp. 31–33.) munkájában, ebben „*Osztramos 1-es szint barlangja*” néven.

¹⁷ A két barlang ilyen néven való irodalmi említése *Majoros Zsuzsanna* 1986. i. m. p. 192. tűnik föl elsőként.

¹⁸ Első irodalmi említése *Majoros Zsuzsanna* 1986. i. m. p. 192., 1972-ben és 1973-ban *Kordos László* nem közli.

I-es szintről a siklópályán leszállított mészkövet 80 mm alá törték. Az aprított kőzetet egy 30 m hosszúságú, 0,8 m széles szállítószalag két 1000×3000 mm-es rostafelületű síkvibrátorra vitte. A vibrátorok a kívánt szemnagyságra osztályozták a kőzúzaleket: általában 30–80, 10–30, 0–10 mm-es frakciókra. Az osztályozás után surrantva az eddig is használt tárolóbunkerokba került az anyag. Ugyanebben az évben történt az üzem villamosenergia-ellátásának kiépítése is. A törömű részére a perkupai villamos elosztótól a mészkőbányáig 22 kV-os távvezetékét építettek ki kültéren elhelyezett transzformátorral. A villamos energiát a bányatáró világítására és a fúrásokhoz sűrített levegőt előállító légsűrítő berendezés (kompresszor) meghajtására is fölhasználták. (Korábban faszéngázos motor hajtotta a kompresszort, majd az 1948 körüli évektől dízelmotor.)

Már az 1950-es évek elején fölvetődött a siklópályán való szállítás kiváltása egy, az I-es szint és a VII-es szint közötti gurító kihajtásával. Egy 300 m hosszú kettős csillevégányú tárót terveztek, melyben végtelelnített kötélvontatással oldották volna meg a csillék továbbmozgatását. A VII-es szinti Csillés-táróban lévő kiszélesítés a kivitelezéshez való hozzákezdés maradványa, azonban pénz hiányában mindez csak terv maradt több mint tíz évig. Kísérleti csőcsúszda készült viszont 1952-ben az I-es és VII-es szint között, azonban mivel a várt eredmény nem hozta, ezért rövidesen szétbontották.

Az említett törő- és osztályozómű fölépülése volt a mészkőbánya gépesítésének első lépése. A tervet az ózdi Mácsai testvérek, kohóüzemi mérnökök készítették, és az ózdi vasszerkezeti műhely kapta a kivitelezés feladatát. Az üzem történetének új fejezete 1953. március 1-jével kezdődik, amikor is az „Ózdi Kohászati Üzemek Nagyolvasztómű Gyár-részleg Tornaszentandrási Mészkőbányájá”-vá vált.

Az I-es szinti, fékház mögött nyíló táró a barlangokat elhagyva tovább is folytatódik. Ugyanis 1954-ben a bánya továbbhajtotta a vágatot, a végére gurítót terveztek ugyancsak a kb. 310 m tszf. magasságú szint összekötésére. Végül ez a gurító nem készült el, mivel erősen meddő (agyagos) anyagba ütköztek.

Mindeközben tovább folytatták a II-es és III-as bánya művelését (az I-es bánya művelésével a nagy szállítási távolság és a jelentkező meddő miatt korábban, 1949 körül fölhagytak) egészen 1954-ig, amikor is a tölcserfejtés és a két említett bánya művelését megtiltják a magas-

művelés veszélyessége miatt.¹⁹ Ezután az eddigi tölcserfejtést magasságában kettéosztották. A roston való kézi anyagtörés és a köztes táró szerepe ezzel megszűnt. A 340 m tszf. magasságú szinten egy új fejtési udvart alakítottak ki, amit ugyancsak kettéosztottak: egyik oldala Bódvarákó irányába haladt (V-ös bánya), míg a másik Tornaszentandrás irányából haladt (VI-os bánya) előre, a tölcserfejtés felé. Utóbbi, „fordított” fejtési módra az ott jelentkező meddőbeágyazás a magyarázat. Ezen a szinten fejlődött ki a VII-es és VIII-as bányák udvara is. A termelt mészke I-es szintre való leszállítására pedig továbbra is a tölcserfejtés megmaradt rézsűjét használták.

Az 1950-es évek végi érckutatás és -termelés

Az 1956-ban újból erőre kapott érckutatás során az Ércbányászati Feltáró Vállalat nekifogott a megmaradt vasércvagyon bányászatának.²⁰ Bányáskodást az V–VI-os, VI–VII-es szintek között és a VII-es szint alatt végeztek.

A VII-es szinten tovább próbálkoztak az 1943–44 körül a Csillés-táró belső végével párhuzamosan az érctest felé 16°-os lejtéssel hajtott, ún. „ereszke” művelésével, amely kihajtásakor a karsztvízszint elérése után (1944-ben) abbamaradt. A újból megnyitott művelés során nagyteljesítményű szivattyúkkal védekeztek a folyamatosan pótlódó karsztvíz ellen. Végül egy előfűrés közben olyan méretű vízbetörés következett be, hogy a víz elárasztotta a szivattyúkat, életveszélyes helyzetbe sodorva az ott dolgozókat. A továbbiakban az ereszke művelését így már teljesen fölhagyták.

A VII-es szinten 1956 és 1958 között az ÉK-i táró folytatásával, az „ereszkefejet” elhagyva újabb érckutató tárót (későbbi nevén Rákóczi-tárót) hajtottak ki a II-es kőbányában mutatkozó hematitnyomok mélyszinti kutatására. Ennek nyomán ma még tíz barlangot ismerünk. A táró hajtása során talált első két barlang sorban fölfűzve: a *Rákóczi-tárá 1. számú ürege*²¹ 40 m hosszú, 10 m mély és 15 × 17 m kiterjedésű üreg, majd a 3 m hosszú barlangocska, a *Rákóczi-tárá 2. számú ürege*²² következik.

¹⁹ Fecske János bódvarákói bányász halálos balesete miatt.

²⁰ Turtegin Elek 1997. i. m. p. 35.

²¹ Első irodalmi említése Majoros Zsuzsanna 1986. i. m. pp. 192, 194., „I. omlás barlangja” néven.

²² Első irodalmi említése Lénárt László 1997. i. m. p. 72.

A táró nevét adó *Rákóczi-barlang*²³ 1958 körül nyílt meg („lyukadt ki”) egy belműveleti robbantás során. A karsztvízszintet elérő (tavas-) barlang megnyílt szakadékát egyszerű megoldással (két villanyoszloppal) áthidalták és tovább folytatták az érckutató táró hajtását. Az „ércesek” nem foglalkoztak különösebben a barlang jelentőségével, bár bejárati szakaszáról Venkovits István geológus azon nyomban térképet is rajzolt,²⁴ ha úgy tetszik, a barlang első térképét. Lejárati szakaszának környéke erősen törmelékes, mivel a vágat továbbhajtásakor az onnan kikerülő mészkövet a bányászok már nem hordták ki külszíni meddőhányóra, hanem azt ide, azaz a barlangba zúdították, azaz a barlang belső meddőhányóként funkcionált.

A Rákóczi-barlang áthidalása után folytatódó bányavágat még további hat barlangot érint, illetve vág át. Ezek sorra: *Rákóczi-táró 3. számú ürege*²⁵ 180 m-nél, *Rákóczi-táró 4. számú ürege*²⁶ 192 m-nél, *Rákóczi-táró 5. számú ürege* 220 m-nél, *Rákóczi-táró 6. számú ürege*²⁷ 240 m-nél, *Rákóczi-táró 7. számú ürege*²⁸ 280 m-nél és *Rákóczi-táró 8. számú ürege*²⁹ 300 m-nél. A barlangok általában kicsinyek, hasadék mentén alakultak ki és maximum 25–28 m hosszúak.

A Rákóczi-barlang nyílásánál, azzal szemközt újabb bányavágatot nyitottak ÉK felé a falon látható hematitosodás továbbkutatására. Majd az érc elhanyagolható mennyisége miatt a továbbkutatással rövidesen fölhagytak. Az alig több mint 50 m hosszú táró még további két barlangot tárt fel. A *Rövid táró első barlangja*³⁰ 14 m hosszú és 6 m mély, a *Rövid táró második barlangja*³¹ 30 m hosszú és 23 m mély üreg. A két borsóköves barlang szintén hasadék mentén alakult ki.

Az esztramosi vasérc termelését 1960 végén fejezték be és a Miskolci Kerületi Bányaműszaki Felügyelőség még az év decemberében végleg törölte az üzemet a bányahatósági nyilvántartásból.³²

²³ Szilvássy Gyula: A Vámorségi Barlangkutató Csoport 1964. évi beszámolója. = Karszt és Barlangkutató Tájékoztató. 1965. 1-2. pp. 16–18. Lásd még később is!

²⁴ Kordos László: Magyarország barlangjai. (Gondolat. 1984, Budapest) p. 268.

²⁵ Első említése Majoros Zsuzsanna 1986. i. m. pp. 192, 194., „II. omlás barlangjai” néven a következő üreggel.

²⁶ Lásd az előző lábjegyzetet.

²⁷ Első említése Majoros Zsuzsanna 1986. i. m. p. 192., „kiszélesedés” barlangjai» néven

²⁸ Első említése Majoros Zsuzsanna 1986. i. m. pp. 193, 194., „Reprendszer”-barlang» néven a következő üreggel.

²⁹ Lásd az előző lábjegyzetet.

³⁰ Első említése Majoros Zsuzsanna 1986. i. m. pp. 192, 194., „A 190 m tszf-i magasságban levő rövid táró barlangjai”-ként a következő üreggel.

³¹ Lásd az előző lábjegyzetet.

³² Turtegin Elek 1997. i. m. p. 35.

Az mészkőbányászat fejlesztései az 1950-es évek végén és az első „publikált” barlang

Az 1950-es évek végének ércföltároló és érctermelő munkálatai alatt a mészkőbánya egyre növekvő termelési mutatókat produkált. Ekkorra, mint elmondottuk, az Esztramos már csúcsát vesztetten állt. A kb. 340 m tszf. magasságú bányatéren ekkor középtűt egy 20–40 méter széles agyagos hasadékkitöltés (meddő) akadályozta a termelést, így azt az Ózdi Kohászati Üzemek megbízásából a Bányászati Földkotró Vállalat takarította le a hegy déli lejtőjén kialakított meddőhányóra.

1956–58 között fölépült a transzformátorház modern árammegszakító kapcsolókkal. Beépítést nyert két 500 kVA-os transzformátor, amelyek a beérkező 22 kV-os nagyfeszültségű áramot 380 V-ra alakították át. A berendezést szándékosan méretezték túl, számítva a további fejlesztésekre. Ez idő tájt történt az üzem villamos berendezéseinek földkábelrel történő villamos megtáplálása, valamint a korábbi, 10 m³/perc teljesítményű kompresszornak egy újra, KV 52 típusú 25 m³/perc teljesítményűre való lecserélése. A korábbi teljesítmény ekkorra már kevésnek bizonyult.

Az 1950-es évek végén a bódva-völgyi oldalon újabb tölcserfejtést (IX-es bánya) alakítottak ki, a korábbi tölcserfejtéstől Bódvarákó felé eső irányban, 312 m tszf. magasságú talppal. Gurító (II-es gurító) készült a 312 és 280 m tszf. magasságú szintek között, melynek végpontjából az ekkor hajtott tårón keresztül dízelmozdony szállította a termelt mészkövet a siklópálya I-es szinti feladójára.

Fölépült a VII-es szinten, a Csillés-tåró szája előtt a karbantartó mőhely is, melyben kovács-, lakatos-, forgácsoló-, hegesztő-, asztalos-, villanszerelő-mőhely nyert elhelyezést. Majd 1960-ban adták át a bányaiüzem szociális létesítményét, a három szintes fürdő- és irodaépületet. Addig az üzem irodahelyisége az Esztramos oldalában álló, a kalocsai iskolanővérek államosított nyaralója volt. (Azt megelőzően pedig 1945-ig a VI-os ércbányászati szint Flórián-tårójánál álló iroda volt az üzem központi épülete.)

1960-ban kapott az üzem egy GB-80 típusú NDK gyártmányú kőzetfúrógépet, amely gyakorlatilag a korszerűbb kőzetjövésztes megindulását jelentette. A géppel 80 mm átmérőjű, 20 m mély fúrólukakat lehetett készíteni, ezzel megszűnt a (17, 19 és 22 kg-os) kézi fúrókalapácsok használata. (Majd 1963-ban kapott három újabb, magyar gyártmányú PUF K-40 típusú fúrógépet az üzem.)

1960 körül a VIII-as bányából déli irányban (a jelenlegi Földvári Aladár-barlang védőpillére fölé) tárót hajtottak, majd a déli oldalon való „kilyukadás” után ott megnyílt a X-es bánya³³ (kb. 340 m tszf. magasságban) és a táró mindkét oldalán megkezdték a kőfejtést. Meddőjének egy része a később előkerült Földvári Aladár-barlang védett védőpillére került (illetve ma is ott van). A vágaton keresztül dízelmozdonnyal szállították a II-es gurítóhoz a termelt mészkövet, miközben a bányaudvar fokozatosan a Bódva-völgy irányába harapódzott.

1961. szeptember 29-én, az említett meddőletakarító munkálatok során, a 340 m tszf. magasságú szint valamelyik bányaudvarán találtak egy barlangot, amely a bányászat során előkerült barlangok közül elsőként került be a „barlangász köztudatba”. Borbély Sándor jelentését még 1961-ben közölte.³⁴ Ebben leírja, hogy „a Bányászati Földkotró Vállalat dolgozói a legfelső szinten robbantásokat végeztek. A lerobbantott mészkő eltakarítása közben egy üreget találtak. Juhász Tibor és Sebők László bemásztak a megnyílt barlangüregbe és az első törmelékes szakasz után meglepődve tapasztalták, hogy gyönyörű cseppköves barlangot tárt fel a robbantás. Az esetet jelentették Császár János műszakvezető bányásztechnikusnak, aki október 1-én megtekintette a barlangot és látva annak szép képződményeit, felhívta az »Északmagyarország« napilag szerkesztőségét és kérte, hogy az esetet hozzák barlangkutatók tudomására.” Ami meg is történt: Borbély Sándor és Várszegi Sándor barlangkutatók bejárták a barlangot, elkészítették az első, barlangász által rajzolt, esztramosi barlangtérképet, fotókkal és leírással dokumentálják az üregek képződményeit. A barlang utolsó termében megdöbentő tapasztalatot szereztek: „... puha talajon járunk. Hozzáérünk a Ny-i fal cseppköveihez, elhajlanak, nem törnek el. Megszorítjuk ezeket a »cseppköveket«, vastagon spriccel ki a víz belőlük.” Ma már tudjuk, amit ők akkor még nem: hegyitejes cseppkövekkel találkoztak, ami a hegy felsőbb barlangjainak egyik különlegessége.

Néhány évnek azonban el kell még telnie és külszíni művelés során előkerül az a barlang, amely kiváltja a természetvédelem és a bányászat valódi konfliktusát: azt a nehezen föl- – vagy talán föl sem – oldható problémát, amely a hegy megtartásában vagy „elhordásában” gyökerezik.

³³ A X-es bánya ma is lehatárolható maradványa a védett bódvarákói oromrész felső, 312-es szint felőli oldalán található néhány négyzetméteres csonka bányaudvar.

³⁴ Borbély Sándor: A bódvarákói cseppkőbarlang. = Karszt- és Barlangkutatói Tájékoztató. 1961. december. pp. 9–11. A jelentést – és a további munkák részleteit is – eredeti formájában, hibáival együtt közlöm.

A Földvári Aladár-barlang előkerülése

Az 1960-as évek elején a „földkotrósok” megbízatása megszűnt, mivel letakarították a 340 m tszf. magasságú szinten elhagyott meddő-sávot és megnyílhatott a XI-es bánya a tornaszentandrás oldalon. Ekko-riban bővítették a VI-os szintű (ún. Flórián-) táró robbanóanyag-raktárát az addigi 10 mázsás tárolókapacitásról 50 mázsára.

1964-ben a 312-es tszf. magasságú szinten, a IX-es bányából dízel-mozdony-szállítás számára készült duplaszelvényű táróval É–D-i irány-ban átlukasztották a hegyet. Így az egyre terjeszkedő IX-es bányával és a táró déli végén megindult kőfejtéssel (XII-es bánya) a teljes 312-es szintet megtámadták.

Az „Esztramos-ügy” tulajdonképpen valamikor 1964 nyarán, kora őszén kezdődött.³⁵ A 312 m tszf. magasságú szinten, a XII-es bányarészben, a Bódva-völgy irányába haladó fejtés egyik robbantása után nagyobb barlang bejárata került elő.³⁶ A bátrabb bányászok a törmeléken keresztül bemásztak az üregbe, azt bejárták és – miért is ne tették volna, hiszen mindahányszor ilyesmi történt, ez természetes volt – törtek a képződményekből, majd azokat, valamint a robbantás során lepergett mutatósbabb cseppkövek egy részét felszínre hozták.

Az üzem vezetői azon nyomban tudtak a barlang létezéséről, de nem különösebben törődtek vele, hiszen a barlang jelentőségét nem kívánták fölrértékelní, bár ekkor még aligha sejtették, hogy mekkora „nyűgöt” szabadított nyakába a bánya a fölfedezés tényének „kiszivárogtatásával”. Így a barlang a bánya számára eleinte csak egy újabb cseppköves üreg-nek számított a lerobbantható barlangok sorából.

Az egyik bányász, aki éppen akkor Ózdon járt, jelentette a barlangot a vezetőségnek, mire az Ózdi Kohászati Üzemek (ÓKÜ) jelezte a Kohó-és Gépipari Minisztériumnak (KGM), amely továbbította az ügyet az

³⁵ A barlang előkerülésének pontos ideje bizonytalan. *Dénes György* a vele készült beszélgetésben (Az Esztramos kincsei. Rendezte: *Feigel Lóránd*, Nyíregyházi Televízió, 1998. Bemutatás: Duna Televízió, 1999. április 23. 19.40) a következőket mondja: „*Ami odairányította az ország figyelmét, az 1964-ben történt. '64 – ha jól emlékszem – október 22-én a robbantások során fölnyílt egy barlangüreg...*”, majd később „*Szilásról kaptam a telefont akkor szeptember végén, hogy valami csodálatos barlang nyílt meg...*”. Ugyanakkor 1964 júliusát jelöli meg levelében *Papp Ferenc* (címezte az Országos Természetvédelmi Hivatal, kelt: 1965. jan. 24.).

³⁶ Első publikált említései: *–ivánszk–*: Barlang a Mészköbányában. = Ózdi Vasas. 1964. nov. 22. (7. évf. 48. szám) p. 1., *Dénes György*: Esztramosi-barlang. = Karszt- és Barlangkutatási Tájékoztató. 1964. 4. p. 79.

Országos Természetvédelmi Hatóságnak (OTvH).³⁷ Ennek következtében a barlang környezetében a fejtés rövidesen leállt.

Eredetileg a vezetés talán úgy képzelhette, hogy miután elcsitult a barlang fölfedezésének szenzációja, a barlang képződményeit kitermelik és ezután magát az üreget is lerobbantják, hiszen az a hegy átvágásának irányába esett.

A Rákóczi-tározó barlangjainak megismételt fölfedezése

Az Ércbányászati Feltáró Vállalat – mint azt korábban elmondottuk – még 1960-ban fölhagyta az általa kutatott tárokat. Ugyanakkor a vállalat által nem kutatott, felsőbb szinti tárók még korábbtól, az 1940-es évek végétől sorsukra hagyottan álltak. A tárókban bennmaradtak a bukkócsillék, helyenként a rabolatlan ácsolatok is.

Az 1960-as évek közepére az ózdi kohók egyre nagyobb mészkoigénnyel jelentkeztek. Az esztramosi bánya teljesítményét pedig csak úgy lehetett fokozni, ha javulnak az üzemen belüli szállítás feltételei is. Nyilvánvalóvá vált, hogy a kohászat megnövekedett kohókoigényét a kisüzemi célra méretezett siklópálya már nem tudja ellátni. Megoldásként újra fölvetődött a hegy felső szintjének (IX-es bánya, 312 m tszf.) összekapcsolása a VII-es (180 m tszf.) szinttel. Az ÓKÜ megtervezette a Bányászati Tervező Intézettel,³⁸ majd 1964 körül az Aknamélyítő Vállalat hozzákezdett a kivitelezéshez. Így 4 m átmérőjű függőleges surrantó (ledobóakna) készült és mélyítése közben fölfedezték a *Ledobóaknai-barlangot*.³⁹

A Vámorségi Barlangkutató Csoport⁴⁰ 1964 végén járt az Esztramoson. Szilvássy Gyula kutatási beszámolója⁴¹ szerint elsőként a hegy tetejét járták be, ahol „*mintegy 15 m hosszú, 3 m széles szenilis*

³⁷ Sárdi Imre üzemvezető-helyettes levele a miskolci KBF-hez (kelt: 1965. okt. 30.)

³⁸ A Csillés-tározó bejárata fölötti táblán olvasható: „*B. Á. T. 1964*”.

³⁹ Első említése Szilvássy Gyula: A Vámorségi Barlangkutató Csoport 1964. évi beszámolója. = Karszt és Barlangkutatási Tájékoztató. 1965. 1-2. pp. 16–18. „*Ledobó-aknai-barlang*” néven való említése elsőként Majoros Zsuzsanna 1986. i. m. pp. 191, 194. Lásd még a szöveget és a 45. lábjegyzetet!

⁴⁰ 1965-től új neve: Pénzügyőr Sport Egyesület Természetbarát Szakosztálya Barlangkutató Csoportja.

⁴¹ Szilvássy Gyula: 1965. i. m. pp. 16–18. Idézi még Kordos László: Magyarország barlangjai. (Gondolat. 1984, Budapest) munkájában, pp. 267–270.

aragonitos⁴² barlangra hívták fel a bányászok a figyelmünket. Ez a barlangrész belesik a bányaművelés irányába. További járatokat benne nem találtunk.”⁴³ Arról nem szól a jelentés, hogy a 312-es szinten újonnan fölfedezett barlangban jártak-e, azonban a következő évben megjelent kutatási jelentés egyértelművé teszi, hogy kutattak abban.⁴⁴ Első otlétükkor leszálltak viszont az akkor készülő ledobóaknába: „Egy szinttel lejjebb, (értsd: a 312-es szinten, a szerző) hol a nagy surrantót építik, középmagasságban, (értsd: a surrantó középmagasságában) van egy ugyancsak a bányászok által ismert, kb. 30 m hosszú és 10 m széles barlang.”⁴⁵

A vasércbánya táróinak bejárásakor újból fölfedezik a Rákóczi-barlangot: „Otlétünk alkalmával a VII. szinten lévő egyik táróból ködgomolyagra emlékeztető párás levegő áramlott kifelé. Kalocsay bányatechnikus,⁴⁶ aki kisért bennünket a bánya területén, kérdésünkre elmondotta, hogy semmilyen szellőztető berendezés nem dolgozik, és a mesterseges táró több irányba is elágazik.” Ezután már a megismételt „fölfedezés” következett: a barlangászok elértek a barlang hasadékhöz és biztosítókötél segítségével leengedték egyik társukat (Kertész Tamást), aki odalent tavacsát talált. Így a következő alkalommal (1964. november 5-én) „kutató csoportunk kötelekkel, hágcsókkal, gumicsónakkal, fényképezőgéppel, stb. kellőképpen felszerelve megérkezett...”⁴⁷, majd „... meggyújtottuk lámpáinkat és megkezdtük a leszállást.” Aztán megtörtént az első vízreszállás, az első tóban 11.5 m vízmélységet mértek.⁴⁷

⁴² Szilvássy Gyula 1965. i. m. p. 18. érhető tetten az első aragonit- említés. Megjegyzendő, hogy az újabb, 90-es évekbeli ásványtani kutatások az Esztramosról aragonitot nem mutatnak ki. Lénárt László 1997. i. m-hoz írott lábjegyzetben Szakáll Sándort idézve: „... hiába említ számos szerző aragonitot az Esztramos-hegy barlangjaiból, magunk – több mint 40 karbonátos képződmény röntgen diffrakciós vizsgálata alapján – nem találtunk vele, és a mutatott »aragonitok« minden esetben kalcitok voltak.”

⁴³ A Lénárt László 1997. i. m. p. 73. által, Szilvássy Gyula 1965. i. m-re való hivatkozásában „Hegy-teteji-bg.”-ként említi.

⁴⁴ Szilvássy Gyula: A Pénzügyőr S. E. Természetbarát Szakosztálya Barlangkutató Csoportjának 1965. évi beszámolója. = Karszt és Barlangkutatási Tájékoztató. 1966. pp. 28–31.

⁴⁵ Kordos László 1973. i. m. p. 9. az I-es szintű, fékház mögött nyíló táróval azonosítja, amely téves – ez látszik a barlang közölt méreteiből is. Lénárt László 1997. i. m. p. 72. a Surrantós-barlanggal véli azonosnak, azaz a Rákóczi 2. számú barlanggal. Ez azonban szintén téves, hiszen az csak a következő évben kerül elő, továbbá a leírás is egyértelművé teszi a Ledobóaknai-barlanggal való egyezést. A Surrantós-barlang neve itt egy további kérdést is fölvet: vajon nem az idézett Szilvássy-féle leírásból vették át a későbbiekben a Surrantós nevet és alkalmazták azt a Rákóczi 2. számú barlangra?

⁴⁶ Pontosabban: Kalocsai Géza művezető.

⁴⁷ Szilvássy Gyula 1965. i. m. p. 17.

Beszámolójában Szilvássy Gyula a falakon látott képződmények közül többek között heliktitet és elsőként „tűs aragonit”-ot⁴⁸ említi. Elérték a később Aranykalitkának elkeresztelt szakaszt, melyből rögös volt a továbbjutás útja: „... felsőbb szintre jutottunk, ahol kb. 1 méter magas, 2,5 m széles cseppkőfüggöny zárta el előlünk a továbbjutás lehetőségét. A cseppkőfüggönyön keresztül erős huzat áramlott. Fájó szívvel a függöny közepéből – mivel a járat ott haladt tovább – kitörtünk három db egy méter hosszú hófehér cseppkövet, hogy tovább haladhassunk. Egy hatalmas teremben találtuk magunkat. Alattunk 20 méterre egy másik tó viztükre csillant meg lámpáink fényében.” A később 2-es számú tónak elkeresztelt tóban is vízre eresztették csónakjukat, majd innen már visszafordultak.⁴⁹

A barlang és képződményeinek keletkezését alulról föltörő, egymást váltogató hideg- és melegvíz hatásának tulajdonítja. A barlangot, illetve – az eredeti megfogalmazás szerint – a hegy összes barlangját „Ostromosi Rákóczi-barlangcsoport” névre keresztelték, mivel hogy – szerintük – „ezen a területen éltek valamikor a Rákócziak”.⁵⁰

A Földvári Aladár-barlang hányattatásai

1965. január 7-én az Országos Természetvédelmi Hatóság (OTvH), a MTVB, MIH, Ém. Int. Biz., Magyar Karszt- és Barlangkutató Társulat (MKBT), Magyar Természetjáró Szövetség (MTSZ), TKV, KGM ÖKÜ együttes kiszállása alkalmával az OTvH a 312-es szinten fölfedezett barlang ideiglenes megtartása mellett döntött.⁵¹

A helyszíni bejárást követően, 1965. január 18-án az OTvH bányaművelő szakértője – talán éppen dr. Papp Ferenc – azt javasolja az üzemnek, hogy a barlang védelme érdekében a hegy átvágását tolja el 20 méterrel ÉK-i irányba, valamint a barlang 10 méteres környezetében megtiltja a robbantásokat és csak 50 méteren túl enged nagyobb tölteteket elrobbantani.⁵²

Az MKBT Műszaki Osztálya az OTvH-tól kapott megbízást – derül ki dr. Papp Ferenc leveléből⁵³ – a feltárt barlang értékének és védelemre érdemeségének megállapítására. A Sárváry István és Varga Magdolna

⁴⁸ Lásd a 42. számú lábjegyzetet!

⁴⁹ Szilvássy Gyula 1965. i. m. pp. 17–18.

⁵⁰ Szilvássy Gyula 1965. i. m. p. 18.

⁵¹ Sárdi Imre üzemvezető-helyettes levele a miskolci KBF-hez (kelt: 1965. okt. 30.)

⁵² Sárdi Imre üzemvezető-helyettes levele a miskolci KBF-hez (kelt: 1965. okt. 30.)

⁵³ Papp Ferenc levele a budapesti OTvH-hoz (kelt: 1965. jan. 24.)

által készített fölmérésből megállapítható, hogy „4 terem alakú barlangüreg csatlakozik egymáshoz. (...) A bejárati rész sajnos a kőbányászati robbantásai miatt sérült...” A barlangot védelemre javasolják, mivel „a környék barlangjaitól teljesen eltérő cseppkőképződményeket rejtő barlang üreghálózat alakult ki e helyen”. Továbbá védelmé érdekében megjegyzik: „Feltétlenül szükséges a bejáratot megfelelő betonkeretes, jól elzárható ajtóval ellátni.” A jelentés nem említi tördelésnyomokat, viszont a védelmet már szükségesnek mondja. Ebben a levélben érhető tetten az első bányabezárási (pontosabban áthelyezési) javaslat, kívánatosnak érzik az OKÜ részéről más bányával kiváltani a hegyet és „... terv készítendő, hogy fokozatosan hogyan állítható ez be az idegenforgalom szolgálatába; kétségtelen, hogy a közeli években legfeljebb egy kutató csoport dolgozhatna ott, hogy a minden bizonnyal jelenlevő újabb barlangokat azok feltárják.”

Még egy barlang, a „Surrantós”

1964 körül, a 312 és 180 m tszf. magasságú szintet egymással összekötő gurító készítésekor vágatot hajtottak a Csillés-táróból DK felé, a fölülről mélyített gurító végpontjához. Azért, hogy a 312-es szinten gurítóba öntött mészkő 180 m tszf. magasságú táróba surrantása után dízelmozdony-szállítással jusson ki ismét a felszínre, a Csillés-táró vágányán. A bányavasút szellőztetésére tovább folytatták a DK-i vágatot, amely végül 1965 első felében belelyukadt egy nagyobb barlangba. Így a bányának nem kellett szellőztetőcsöves légcserét kiépítenie, ehelyett a barlang természetes légcseréje biztosította a vágat szellőztetését. A barlang szájához két axiálventillátor („egy téli és egy nyári”) került beépítésre, melyek a külső hőmérséklet változásával követték a huzat irányváltozását.

1965-ben a Pénzügyőr S. E. barlangkutatói tovább kutattak az 1964-ben újra fölfedezett barlangban, ahol a Bódva vízszintje és a barlang tavainak vízszintje közötti kapcsolatot sikerült föltárni. Geodéziai mérésekkel bizonyították, hogy a Bódva duzzasztott vízszintje megközelítően egyezik a barlangban mérhető vízszinttel. A barlangrészek közötti lehetséges kapcsolatok föltárására megvizsgálták a vasércbánya táróit is, amelyek ekkorra – a leírás szerint – jórészt beszakadtak, ácsolataik összedőltek és korhadtak voltak.⁵⁴

⁵⁴ Szilvássy Gyula: 1966. i. m. p. 29.

Az év legkiemelkedőbb fölfedezése azonban a följebb említett barlang. A beszámoló szerint: „... új vágatnak a behajtásakor, a vágat végén, hasadék nyílt meg, amelyen keresztül szinte sivitva tört fel a légáramlat. 8 métert leereszkedve törmelék kúpra jutunk, amely enyhén lefelé halad kb. 10 métert, amikor egy egyenlő oldalú háromszög alakú nyílássá szűkült össze a járat, amelyet a könnyebb közlekedés céljából kirobbantottunk, úgy hogy kb. 1,5 x 2,0 méteres nyílást kaptunk. (...) Ebben a barlangban is több helyen megtaláltuk a karsztvízszintet. (...) Az eddig feltárt barlangrész iránya a beszámolóim elején említett tavas barlang felé tart és minden remény megvan arra, hogy a két barlang között az összeköttetést mielőbb megtaláljuk. Ennek az új barlangnak a bejárat hossza meghaladja kb. az 500 métert. (...) A felmérést Ambrus Gábor, Kalinovits Sándor, Szloboda Ferenc és Szilágyi Péter kezdték...”

A korábbi évben előkerült barlang kapcsán Szilvássy Gyula egy sztalaktit tarajszerű kinövéseit magyarázza hosszasan. Majd leírja a barlangkutatók bányának nyújtott segítségét: „... akkor került volna sor a több száz méter hosszú, kb. két centiméter vastag földkábel kiépítésére, amely a bányában használatos elektromos berendezések balesetmentes használatát biztosítja. Szilvássy Andor kutatótársunk szakszerű irányításával a bánya műhelyében elkészült a megfelelő méretű (1.50 x 0,80 m) 8 mm vastagságú földlemez, amelyre több helyen ráhegesztették a vastag, többberű földkábelt, amelynek hossza így csak kb. 40 méter volt. (...) A jó földelés biztosítása érdekében a vaslemezt az egyik kis tavacskába 4 méter mélyre eresztettük le. Így a bányát több száz méter földkábel kiépítésétől mentesítettük, ami tetemes költségmegtakarítást jelentett a bányának.”⁵⁵

Ez az eset hosszú időre példaértékű maradhatott volna, azonban az 1960-as évek végétől egyre inkább elmergesedni látszott a helyzet. Egymás érveinek meg nem értése, a kölcsönös tiszteletlenség hosszú időn keresztül egyik félnek sem kedvezett igazán. Az üzem úgy érezte, illetve érezte a felsőbb vezetéssel, hogy nem hagyják dolgozni, az akkor erőtlen lábakon álló hazai természetvédelem pedig a hegy megmentéséért gyártotta a javaslatokat, szakértői véleményeket. Mire megtanultak volna együttműködni, addigra a bánya tönkrement. A bánya, eszközeivel együtt, jelenleg is a pusztulás képét mutatja.

⁵⁵ Szilvássy Gyula: 1966. i. m. p. 30.

Az Esztramos mészkőbányászatának története jelenleg még földolgozatlan. A kőbányászat megindulásához kívántam adatokat szolgáltatni jelen munkámban és ugyanakkor meghatározni, „helyretenni” a négy fokozottan védett esztramosi barlang előkerülésének idejét és körülményeit, ugyanis ebben a témában sok egymásnak ellentmondó adat került publikálásra.

Továbbra is vegyes érzelmekkel fordulok a témához: egyfelől az az igazán becsülendő tömörkedő izzadságos munka körvonalazódik előttem, ami egy hegy leszeleteléséhez, csücs-régiójának eltüntetéséhez volt szükséges, másrészt a bányászat természeti értékekkel való tiszteletlensége, kufárkodása keserít. Egy azonban bizonyos: a hegy barlangjainak vizsgálatához elengedhetetlen a hegyen folytatott bányászat történetének alapos ismerete.

* * *

Székrenyessy Attila

Bódva-parti paradicsom

Borsod hírneves követének, [Ragályi Tamásnak] unokaveje örökölte meg Borsodot és a hangácsi birtok egy részét. Székrenyessy Árpád birtokközpontjául a borsodi évszázados udvarházat választotta, hova annak idején Széchenyi, Wesselényi, Kossuth, Kölcsey, Kazinczy levelei futottak be, mely a reformkorszak – minden túlzás nélkül mondható – egyik szellemi központja volt. Falai között országos jelentőségű ügyek forogtak, nagy horderejű nemzeti eszmék, gondolatok születtek.

Itt jött létre a Ragályi Tamás-féle **könyvtár**, melynek kötetei a Székrenyessyek patinás gyűjteményét gyarapították, melyben „... benne volt Apácai Cseri Enciklopédiája, Bod Péter Magyar Aténása, Haller Hármas históriája, Kazinczy számos műve, köztük a Tövises és virágoknak egy példánya, melyet a széphalmi mester Ragályi Tamásnak dedikált stb.”¹

E Ragályi-féle könyvtár idővel Székrenyessy Berta keresztfiához (másod-unokatestvérének gyermeke), az akadémikus Dr. Császár Elemér irodalomtörténész professzorhoz, a Pázmány Egyetem tanszékvezetőjéhez került: „így vetette meg a Hungaricum gyűjteménye alapját. Most a kolozsvári egyetemi magyar irodalomtörténeti intézeté.”²

¹ Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár, Ms 5669/114, Császár Ernő: Visszapillantás a múltba I-II. Bp. 1949-50, kézzel írott, magyar nyelvű.

² Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár, Ms 5669/114, Császár Ernő: Visszapillantás a múltba I-II. Bp. 1949-50, kézzel írott, magyar nyelvű.

A fent említett kötetek még 1906 előtt elkerültek Borsodról, Szekrényessyné adakozó kedvéből. Míg teljes volt a Szekrényessy könyvtár, addig sok értékes hungaricum volt fellelhető benne, melyek közül néhány leírását is ismerjük: „... ódivatú kemény kötésben Hugo Victor „Notre-Dame” és „Marion Delorme”-ja, Mdme Geulis pásztorregényei, Mdme de Staël „Voyage en Allemande”-ja, Lafontaine, Delauigne, Béranger költeményei, Chateaubriand „Atala”-ja. Azután I. Napóleonról szóló híres műve Baurienne-nek, tizenegy kötetben Thierry kitűnő „Histoire de la Revolution”-ja, nemkülönbén Schiller összes munkáinak első kiadása, ... a korabeli (18–19. századi) magyar literatúra összes terméke s a francia és német irodalom minden nevesebb könyve, tudományos könyvek s a latin klasszikusok ... Beethoven hegedűszonátáinak az első rézmetszésű kiadásai ...”³ De itt volt a neves zeneszerző, Hummel János sajátkezű ajánlásával ellátott több zeneműve, mely a Szekrényessy hagyatékából később Kodály Zoltán tulajdonába került.

Ugyancsak a borsodi Szekrényessy könyvtár állományát gyarapították Jókai műveinek első, teljes kiadása, Szekrényessy Endre, egykori pesti városkapitány művei. Úgymint az első pesti viccgyűjtemény, „Demokritusi cseppek (1833-34), Ügyvédek és perlekedő felek kézikönyve (1835), A magyar magános polgári törvény (1837), A tisztí írásmód saját szavai (1834), Az álhalottak... (1835)”,⁴ s igazi kultúrhistóriai unicumként a Lánchíd alapkövetételére időmértékes verseléssel írott, s díszkiadásban megjelentetett verse.

A kéziratok között több Széchenyi, Kossuth levél mellett, Árpád atyjának, Józsefnek művei, nevezetesen, az 1830-as években bemutatott vígjátékok tisztázott szövege, valamint az elkallódott „Széchenyi István gróf némely terve” illetve „Az újpesti kikötő”.⁵

A borsodi családi könyvtár mellett jelentős a Szekrényessy **levéltár** anyaga is, mely főként levelezésekből, évszázados családi feljegyzésekből, hivatalos értesítőkből, peranyagokból stb. tevődött össze.

De milyen volt **maga az épület**, mely falaival az értékes családi könyvtár őrizőjévé vált?

³ Szekrényessy Margit (1854-1932) naplótöredéke 1905., 34-35 pp. Kézzel írott, magyar nyelvű, másolat In.: Szekrényessy család levéltára

⁴ Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái XIII. kötet, 621-622 pp. Hornyánszky Viktor, Bp. 1909.

⁵ Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái XIII. kötet, 621-622 pp. Hornyánszky Viktor, Bp. 1909.

Ősi földön, a várdomb közvetlen közelében, az Edelény irányába vivő hepehupás falusi út (Borsodi út) mellett, a Bódvától övezve állt az ódon épület. Biztosra vehető, hogy központi helyzeténél fogva középkori alapokon nyugvó nemesi udvarházzal van dolgunk. Valamelyik rész-birtokos alakíthatta itt ki falusi gazdasági központját. Erre utal az épület, az út ill. Edelény felől azt mintegy szoros gyűrűbe fogó gazdasági épületek elhelyezkedése.

Semmi elegancia, minden pusztán a hétköznapi teendő, a falusi gazdaság feladatainak van alárendelve. A főépület hármastagolású, mondhatni szimmetrikus egységet alkot. A középső, zömök, kontyolt tetejű épület képezi az udvarház ősi magvát, mely ha leegyszerűsített, s szerényebb formában is, de az egykori széphalmi Kazinczy-kúriával mutat némi rokonságot.

Ezen ódon épületrész vályogtégla és terméskő keverékéből emelt falai között élt Szekrényessy Árpád előtt minden korábbi földbirtokos.

A középső épület hajdan – jobb ill. bal oldali hozzátoldás híján – magányosan állt a gazdasági épületek gyűrűjében. Díszítéseit tekintve is roppant szerény kivitelű alkotás. A falsikon vajatolt falpillérek ismétlődnek, melyek valaha korinthoszira emlékeztető oszlopfejezetekben végződtek, a késő klasszicizmus provinciális formáit idézve.

A középső részhez Szekrényessy Árpád birtokossága idején ragasztották az alacsonyabb és keskenyebb jobb- ill. balszárnyat, valamint az épület túlsó oldalán álló fedett télikertet, ill. bádogsüvegű romantikus tornyot. Ilyenformán a „Szekrényessy-kastély”, – ahogy erre felé még ma is nevezik – a mellékhelyiségeket leszámítva toronnyal, s terasszal egyetemben tíz helyiségből, szobából állt.*

A Borsodi út felől többnyire úri fogattal érkező látogatók, az udvarra behajtván, az öreg épülettel szemben álló „nagy grupp” (rózsákkal beültetett kör alakú virágágy) mögé kanyarodva szállhattak ki. Míg a kocsis a lovakkal foglalatoskodott, addig a vendég a fatimpanonos, esőfogóval védett ajtón át nyert a cseléd révén bebocsátást az ódon épület előszobájába. Innen jobb kéz felé nyílt egy vendégszoba, mely ablakával az udvar virágágyaira tekintett. A bejárati ajtó túlsó oldalán, – szintén az udvarra néző ablak mögött – az előszobából balra nyíló hálószoba helyezkedett el, szépminű antik ágyával, finom 18. századi toalettasztalkával, meissenai mosdótállal, s az éjjeliszekrénykéken ezüst gyeratyartatókkal. A sarokban bécsi barokk öltözőszekrény, telve Szekrényes-

* A tornyocskát az 1990-es évek végén lebontották. – A szerk.

syné finom atlasz, brokát és selyem estélyi toalettjeivel, s a nagyságos úr zsinóros huszáregyenruhájával s prémés díszmagyarjával.

A Ragályi Tamás-féle átalakított kúria közép részén – a belső parkra eső szép kilátással – helyezkedett el a tágas, elegáns **ebédlő**. Letűnt idők vigalmait, boldog lakomák helyszínét jelentette e hely. Fehér abroszok fölél hajlól, kigyúlt arcú megyei nemesek egymásra találását, nehéz fűszerillatú ebédek, vacsorák évszázados ismétlődését. Sűrű viaszgyertyák hevétől s nehéz boroktól átizzott levegőjű hajdanvolt esték, suhogó cselédszoknyák, ezüstök csillanása, poharak csengése, palackban táncoló tokaji aranylása, ezüst kandeláberek méltósága, vadhúsok illatozása, szuszogó bajuszos nagyurak s csipegető dámák kavalkádja.

A bal oldali épületrész, a **hálószobán** túl az udvarra néző kis **vendégszobával**, mögötte elhelyezkedő korszerű **fürdőszobával** (e korszakban igen ritka még a fővárosban is), **toalettel**, s az ugyancsak parkra tekintő, de a gazdasági épületekhez közel eső **cselédszobával** folytatódott. Praktikumból a cselédszoba mögötti udvari traktuson lévő **konyha** közös ajtóval összenyílt. A nagy gazdaságnak és vendégszolgálatnak megfelelő tekintélyes konyha szép világos helyiség volt. Ablakával az udvar öreg diófájára tekintett. Tisztára súrolt kövezetén hatalmas rézzel borított munkaasztal állt. Célszerű, ugyanakkor kedélyes helyiség benyomását tette az idáig merészkedő látogatóra.

A falakon Bizell Margit tizenhárom darabos Wilhelm Busch meséjét ábrázoló dísztányérjai ill. Szekrényessy Berta árnyképes mesetányérjai díszlettek. Szép régi veretes vörösréz edények tucatjai sorakoztak a polcokon, melyeket alkalmanként három-négy nőcseléd tisztogatott az udvaron, jókedvű énekük távolra hallatszott: „Kiöntött a Bódva vize messzire...”.

A Szekrényessy-kúria jobb oldali szárnya, mely nem véletlenül az ebédlővel volt határos, a ház úri jellegét hangsúlyozta. Innen nyílt az ún. „**kisszalon**”, mely ablakával a virágba borított udvarra tekintett. Falait szép bordűr fedte, berendezése zömében a Szekrényessy család 18–19. századi reprezentatív bútorairól állt. Központi darabjai biedermeier ülőgarnitúrából, klasszicista szekreterből s szép üveges vitrinből álltak. A falakon kisebb történeti metszetek és olajképek lógtak, világításul finomművű ezüst kandeláberek szolgáltak. A kézi csomózású vastag szőnyeg futó ornamentikája a kétszárnyas ajtó felé terelte a szemet, melynek felnyitásával a látogató előtt a „kastély” legreprezentatívabb helyszíne, az ún. „**nagyszalon**” tárult ki.

E helyiség három irányból kapta természetes fényét. Egyrészt látni lehetett eleven növényeit, de pompás kilátás nyílt a külső park ősfenyőire s a mögöttük hömpölygő Bódvára, valamint harmadik irányként a belső park rengetegére s az előtérben őrt álló zömök toronyra. A nagyszalon berendezése csupa patinás, Mária Terézia korabeli barokk bútor, mindössze az ülögarnitúra biedermeier itt is. A komódon két szép barokk ezüst szamovár, díszes zenélő óra a 19. század elejéről, mind-mind Szekrényessy hagyaték. A szőnyeg bársonyába oroszlánkormókkal kapaszzkodó asztalon gyönyörű rokokó díszes ezüst cukortartó pihent.

A falakon a Szekrényessy ősgaléria néhány jeles portréja, így Szekrényessy Árpád nagyszüleit (Szekrényessy János és Nagy Eötvös Erzsébet) ábrázoló kvalitásos olajkép. Atyjának, Józsefnek 1842-ben a neves Johan Babtist Clarot által készített kisméretű akvarellje, valamint anyjáról az 1830-as és 40-es években, nagyanyjáról pedig 1819-ben készült olajminiatűrök. De itt függtek a falon Árpád anyai nagyszüleit (Slachta Ferenc és br. Hauer Mária Terézia) ábrázoló életnagyságú mellképek, Peter Kraft ecsetje nyomán. E kettő már a 19. század végén is vagyont érőnek számított.

A nagyszalon gyönyörű barokk csillárja alatt állt Szekrényessy Árpád legkedvesebb berendezési tárgya, egy elsőrendű bécsi zongora. Nagyobb társasági vizitáció alkalmával a két szalon ajtószárnyait feltárta a cselédség, ezáltal növelve az eleganciát és belső teret.

A kisszalonból nyílt a kúria legsajátosabb helyszíne, a **télikert**, melyet a **szemtanú Bárczay Róza** csak „üvegház-szerű kerti szoba”-ként⁶ említi. Ennek a belső park irányába üvegfallal ellátott télikertnek csodálatos híre terjengett a faluban.

Szép, zömében egzotikus, s a kinti klímát el nem viselő növényekkel volt betelepítve, melyek több méter magasságba növe tropikus hangulatot keltenek. Különösen Szekrényessy Árpád húga, Berta gondozta e kis oázist „...ahol mindenféle virágot tartott.”⁷ A lián sűrűségű növények erdejében kellemes felüdülést kínált az a fonott ülögarnitúra, melyről elragadó kilátás esett az ötholdas őspark fáira, a szökökúttal.

Innen, a télikert szögletéből kis bolthajtásos ajtón át léphetett a látogató a **torony** aljába, hol szép mives öntöttvas csigalépcsőn lehetett a télikert báboskorlátos tetejére, azaz a **teraszra** felkapaszzkodni. Szemet

⁶ Dr. Jalsovszky Zoltánné Bárczay Róza: Amit láttam és megéltem 6.p. (gépelt kézirat másolata, In: Szekrényessy család levéltára.

⁷ Dr. Jalsoviczky Zoltánné Bárczay Róza: Amit láttam és megéltem 6.p. (gépelt kézirat másolata, In: Szekrényessy család levéltára.

gyönyörködtető panoráma fogadta a hozzávetőleg tíz méter magasságból körbetekintőt. Amit látott, az a borsodi Szekrényessy-udvarház Bódva által részint körülölelt ötholdas díszparkja és konyhakertje. **Megálmodója Szekrényessy Árpád huszárfőhadnagy volt**, ki nemcsak megtervezte Miskolc főkertészevel „az úri házukhoz tartozó” parkot, de „... igen szép rendben”⁸ is tartotta.

Volt kitől örökölnie ez irányú hajlamát. Anyai nagyatyja, zadjeli Slachta Ferenc „... igen nagy kertész volt és áldás követte ügyes keze, szakértő tudománya, éles elméje minden működését. Paradicsomot tudott maga körül varázsolni, sorsa bármerre vezette őt”.⁹ Lánya, Szekrényessy Józsefné, – ki szintúgy lelkes kertész hírében állt – ars poeticája így hangzott: „... kietlen pusztaságot kellemes, üdítő és gyönyörködtető lakhellyé átváltoztatni: az azután az igazi mesterség”.¹⁰

Árpád mindezekben követte övéit. Az elhanyagolt sár- és trágyaszagú falusi uradalomból, a „kastély” körül, **virágzó paradicsomot varázsol**. 1875-től több tucat ősfával, így fenyők, nyírek, kőrisek, – a Bódva két partjára pedig – topolyák (jegenyék) telepítésével vetette meg a park alapját.

A kastély háta mögött húzódó nagyobb díszpark, az ún. **belső park** legrepresentatívabb része három, párhuzamosan futó sétaút közepén elhelyezkedő, mintegy 25-30 méter átmérőjű körsétány volt. A szép virágokkal beültetett kör közepén állt az 5-8 méter átmérőjű kerek kő **szökőkút**, melynek medencéjében aranyhalak úszkáltak, vízsugarai pedig egészen magasba szöktek. E szökőkút a környék földbirtokos csemetéi számára mindig nagy élményt jelentett. Különösen szerették a „nagy attrakciót”,¹¹ mikor bemutatták Szekrényessyék a vízsugarakon táncoló színes labdákat. Bárczay Róza (1905-1999), ezekre az esztendőkre így emlékszik: Szekrényessy Berta néninek „volt mindenféle színes üvege, azokon keresztül nézegettük a kertet és a szökőkutat”.¹²

⁸ Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár, Ms 5669/114, Császár Ernő: Visszapillantás a múltba I-II. Bp. 1949-50, kézzel írott, magyar nyelvű.

⁹ Magyar Országos Levéltár, Kisebb családi fondok, Szilassy család levéltára. Szekrényessy Józsefné sz. Slachta Etelka levele Szilassy György Pest megyei szolgabírónak, 1865. március 15. Kézzel írott, magyar nyelvű.

¹⁰ Magyar Országos Levéltár, Kisebb családi fondok, Szilassy család levéltára. Szekrényessy Józsefné sz. Slachta Etelka levele Szilassy György Pest megyei szolgabírónak, 1865. március 15. Kézzel írott, magyar nyelvű.

¹¹ Dr. Jónásné sz. tolcsvai Bónis Ilona (1911) szóbeli visszaemlékezése nyomán, Bp. 1997. november 14.

¹² Dr. Jalsovszky Zoltánné Bárczay Róza: Amit láttam és megéltem 6.p. (gépelt kézirat másolata, In: Szekrényessy család levéltára).

A belső park egy központibb díszhelyén ismeretlen eredetű – minden bizonnyal mészkőből faragott – kerti **díszszobor** is állt. Az ősfák csoportját helyenként gyepes, virágos tisztások ill. nyírekkel és bokrokkal tarkított ligetes részek tették változatossá. Kedvelt visszatérő nemes virága volt a „kastély” hölgyeinek a rózsza, mely felbukkant a park pihenő kőpadjai tövében, de illatos virágaival körbeölelte a romantikus szép faoszlopokon nyugvó **születli** szellős épületét is.

A belső park mögött következett az udvarház **gyümölcsös- és konyhakertje**. Itt az egyik kertész irányítása mellett folyt a gazdálkodás. Ez idő tájt különlegesség számba menő nagy mennyiségű ringlószilva és sóvári alma értékesítése a miskolci piacon történt. A gyümölcsöst a mögé kanyarodó Bódva vize zárta le.

Az udvarház másik jelentős területe, az ún. **külső park**, mely a Bódva hídfője és a mosóház között terült el, egészen a „kastély” toronymagasságáig és le egészen a vízpartig. Esztétikai funkcióján túl feladata volt a Bódva hídján közlekedők szeme elől elrejtetni az épületet és a **strandot**. Az ősfák alatt három-négy, fehér murvával leszórt, egymásba fűződő körsétány vezetett a fürdőig. Itt fából készült öltözőház állt, az állandóan friss homokkal felszórt mesterségesen kialakított partszakaszon. A terep több csónak kikötésére is alkalmas volt. A folyó „kastély” felőli oldalán sűrű egymásutánban jegenyék álltak őrt, méltóságteljesen susogva a szélben.

A ház utcai homlokzata és a Borsodi út közötti zöld területen feküdt az **udvar**. Ide az útról szabad behajtása volt az érkező úri fogatoknak, a jobbra eső mosóház és a baloldali melléképületek között. A zömök mosóházzal szemben állt egykor az udvari kút, amely döntően ezt az épületet és a konyhát látta el friss vízzel. Kerek rendszerrel működött, fölötte csinos kútházzal.

Az udvar közepén feküdt a már említett, rózsákkal teli „nagy grupp”. Tőle jobbra, a kis- és nagyszalon ablakai alatt, elegáns fonott ülőgarnitúra állt. Feladata a fogatolásra várakozó háziak kényelmét szolgálni.

Az udvar egészét különleges növények, virágos bokrok tarkították, melyek látványa a Borsodi úton elhaladót ámulatba ejtette. Az ezer színben játszó virágszőnyeg vörös alkonyatkor oly hatást tett a Bódva hídján átkelőre, mintha tűz égne Szekrényesy Árpád udvarán. Az épület balszárnya előtt Ragályi Tamás idejéből való vén diófa borított árnyat forró nyári napok alkalmával.

Az udvar épületei gazdasági célúak, közülük kiemelkedik az önálló nagy **mosóház**, mely közvetlenül a falusi út mellett állt. Az épület két nagy egységre bontható. Az egyik, a kút felől nyíló bejárattal a mosóhelyiség, nagy üstökkel, tüzelési alkalmatosságokkal. Innen, e hatalmas térű helyiségből nem volt átjárás az épület többi részébe. A mosóház másik része egészen más funkcióval bírt. Ennek bejárata a nagyszalon ablakával szemben, az udvar felől nyílt. Az ajtón belépve előszoba következett, honnan szemközt a kevésbé előkelő vendégek számára két vendégszoba nyílt, egy-egy útra néző ablakkal.

Az előszobából balra nyílt a gyakori disznóvágások alkalmával használatos füstölő. Ezzel szemközt két külön helyiségben, az ételek nemei szerint, a meleg ill. hideg spájz. E két szoba egyben hatalmas élelmiszerraktárként is funkcionált, ahonnan rendszeresen pótolták a kúriában lévő spájz készletét.

Az udvar másik két jelentős melléképület csoportja az L alakban elhelyezkedő, egyszerű épületegyüttes. A falu hepehupas útjával párhuzamos, három helyiségből álló külön épület (összedőlt épületrészeit mára már lebontották) egy időben az uradalmi **kocsis lakás**ként szolgált.

Az Edelény felé eső helyiségben volt a kenyérsütő kemence, mely hetente átlagosan 20 kg kenyérral látta el a háziakat, ill. a vendég úri népet. A mellette álló két helyiség egyike a **tehénistálló**, ill. a távolabbi, az ún. **vendégistálló**, a vizitációba érkező nemesi közönség lótartási helye.

E három helyiséges épületre merőlegesen, de attól valamelyest távolabb, az L betű száraként, négy helyiség következett. Az úthoz legközelebb eső volt Szekrényessy Árpád szép **telivéreinek** jól felszerelt **istállója**. A nagyságos úr híres volt ló-szeretetéről, istállójában hat-nyolc háta ill. fogatos ló állandóan topogott a friss szalmán. A mellette elhelyezkedő kocsiszín adott helyt Szekrényessy Árpád két kocsijának. Közülük az egyik egy fekete színű, ódivatú, kétüléses, hétköznapi használatos szerkezet volt. Sajátossága, mely miatt feltűnést keltett a vármegyében, kocsis és utas fordított helyzetéből adódott. Nevezetesen, a két utas ült elöl, a gyepő pedig kettejük között húzódott, a hátul elhelyezkedő hajtóig. A kocsit egyetlen ló ereje mozgatta. Jelesebb alkalmakkor négyfogatos, barna, nyitott hintón hajtattott a környező kastélyokba vagy Miskolcra.

A sorban következő helyiség a **ruhamángorló**, melynek alapincézettsége miatt, három lépcső magasán nyílt a bejárata. Egy öreg rézhen-

geres, kézzel hajtható mángorló gép zajongott itt, vasalásra előkészítendő a ruhát. Az alatta húzódó nagy **pince** öszönként magába fogadott egy vagon borsodi szenet. Az iménti épülettömegtől külön, de mintegy folytatásaként, állt a **pajta**. Az oldalain nyitott, szellős épületben tartották az állatok takarmányozására szolgáló szénát, szalmát, lucernát, kukoricát stb.

Ugyancsak különállva helyezkedett el az **ólak** kétszintes építménye. Alul a váltakozó számú disznók óla, felül pedig a baromfiól. Mindkettő igen rendezett, tiszta állapotban. Az imént említett – Borsodi útra merőleges – épületsor mögött külön csirkekellető működött, nagy mennyiségű szép fehér tojást termelve a miskolci piacra. A pajtát és az ólakat szép, magas, tömött díszsövény takarta az udvarház elegánsabb részleteitől.

Mindezek mellett Szekrényessy nagyságos úrnak a közeli hegyoldalban lévő birtokán, szőlőkultúrához kapcsolódva, tekintélyes **borsopincéje** is volt.

Részlet a szerzőnek a IV. Csereháti és Bódva menti Szathmáry Király Ádám Honismereti és Néprajzi Gyűjtőpályázatra benyújtott:

Egy borsodi udvarház története.

Szekrényessy Árpád élete c. pályamunkájából, mely ott I. helyezést nyert el.

* * *

A családi síremlék a borsodi nemesi elhanyagolt sírkertben

Meditálás tantestületünk néhány volt tagjának sorsán

(Készült 1969 tavaszán; első közlés)

Amikor két éve „A marxista etika alapjai” tanfolyamra jelentkeztem, ezt jószántamból, „beutaló” rábeszélés nélkül tettem. A tantestület, melynek létrejötté óta, immár hat éve tagja vagyok, egy újonnan alapított iskola erősen fluktuáló tantestülete: öt év alatt csaknem teljesen kicserélődött. Nehéz körülmények között indultunk. Több mint harminc, jórészt „isten háta mögötti” település gyerekei járnak hozzánk, kollégiumunk ma sincs. Az egyetemről alig kikerült, többnyire városi emberekből lett tanárnőket és tanárokat rendkívüli próbák kiállítására kényszerítették a körülmények: nemcsak szakmai téren (gyenge előképzettségű gyerekek, mindennemű tapasztalat és az idősebb kartársak hiánya; akiktől tanulni lehetett volna, gyenge felszereltség, fiatal és szintén tapasztalatlan iskolavezetők, a felsőbb szervek türelmetlensége), hanem magánéletükben, baráti kapcsolataik, családi, szerelmi életük kialakításában, a község életébe való beilleszkedés terén is. Természetes, hogy a felmerült, olykor megoldhatatlannak látszó problémák nagy része erkölcsi probléma volt. Nagyon nehéz tűzkeresztség, ha úgy tetszik, „hosszú menetelés” ez a néhány év mindannyiunk számára, akik végül is maradtunk: becsületből, kötelességtudatból, esetleg azért is, mert nem volt más választásunk. És talán azért is, mert – igaz, hogy több-kevesebb, olykor nehezen gyógyuló sebet osztogatva és kapva – beilleszkedtünk általunk is egyre inkább formált környezetünkbe.

Kapóra jött tehát számomra a tanfolyam, hisz eligazodást ígért nehezen értett erkölcsi problémáim dzsungelében. Mindig közösségi érdeklődésű ember voltam; problémáimon jórészt a kollégák, a tantestület problémái értendők. Különösen izgattak a következő kérdések: az erkölcsi szabadság megvalósulásának feltételei, az emberi cselekvés erkölcsi értékelése, a felelősség mértékének megállapítása, a szerelem, a házasság morális oldala; s főként a közélet és magánélet kettősségének okai. Utóbbival kapcsolatban kínzóan érdekelt, s érdekel ma is, hogy kinek, mikor, s mennyire joga, esetleg kötelessége, hogy a közösség céljai érdekében beavatkozhasson, ill. beavatkozzon az egyén magánéletébe?

Hazudnék, ha azt állítanám, hogy most, a tanfolyam végeztével immár világosan látok; az azonban eredmény, hogy szélesebb látókörű, türelmesebb, elemzőbb elméjű, reálisabb ítéletű lettem, s megtanultam kérdezni erkölcsi ügyekben. „Záródolgozatom” konkrét esetekre, emberi sorsokra való sűrű rákérdezés, a tényekkel kapcsolatos meditáció kíván lenni, tudatában bizonyos dolgok ma már végleges helyrehozhatatlanságának. Korunk úgy-ahogy már tisztában van a külső világgal; de az egyén belső világa az eddigi összes genetikai, filozófiai, pszichológiai, etikai s esztétikai törvényszerűségek ismerete mellett is még felfedezendő Antarktisz. Négy volt tanártársam általam ismert életrajzának vázlatos, lehetőleg elfogulatlan vizsgálata következik, különös tekintettel az etikai kérdésekre. Haragban egyikükkel sem voltam, s ma sem vagyok. Jelöljük őket „A”, „B”, „C”, „D” betűvel.

„A” Édesapja paraszti származású, egy kis, provinciális városkában élő gimnáziumi tanár, akit felesége, a Horthy-rendszer-beli tisztai származású erőszakos és ravasz asszony soha nem vett komolyan. Szerény anyagi viszonyok között éltek, de a mama óhajának megfelelően szeretnek „urat” játszani. Gyermeküket arra nevelték, hogy a „felsőbbség” szavára mindig igent mondjanak, de „lefelé” őrizték meg arisztokratizmusukat, „úrságukat”, a „három lépés távolságot”. Aki „felettük” van, ahhoz érdekből mindig lojálisak legyenek, aki „alattuk”, ne tartsák sokra. „A” vonzó külsővel rendelkezett, de álszent nevelése következtében szexuális téren tájékozatlan, s mint később kiderült, frigid volt. Az egyetemet jó eredménnyel végezte, szaktárgyában jeles s kötelességtudó; viszont szaktárgyán kívül alig érdekelté valami. A politika, a társadalom, a közösség problémái iránt rendkívül közömbös volt. Férjhez ment, nem is annyira szerelemből, hanem anyja unszolására, mivel húga már hamarabb ezt tette. Férje munkás származású, széles érdeklődési körű, gazdag érzelmi életű ember volt, aki viszont plebejus volta vállalásának kimutatására sokszor „faragatlanul”, nyers modorban szólt s cselekedett. Többnyire igaza volt, csak – ahogy „A” szokta volt mondogatni – nem tudott viselkedni, s nem akart alkalmazkodni. „A” igyekezett saját családjába „bekebelezni”, asszimilálni férjét, akinek régi barátait s családját kirekeszteni törekedett jövőendő közös életükből. Betegesen féltékeny volt, pusztán büszkeségből, férje összes nőismerőseire, bár a férj erre okot nem szolgáltatott. „A” szülei vallásosak voltak, „A” alig; a férj ateista volt. Gyermeküket „A” édesanyja a férj tiltakozása ellenére meg-

kereszteltette „A” tudomásával, holott férje előzőleg „A” ígérését vette, hogy felesége e kérdésben mellette áll. A férj úgy gondolta, hogy elég engedmény volt tőle, amikor annak idején beleegyezett a templomi esküvőbe.

A rendkívüli munkahelyi túlterhelés (a férj húsz heti kötelező órával szembeni 35–40 órája, s „A” 25 órája mellett gyermekgondozó és háztartási munkája; bölcsőde nem volt, s a szaktanárhiány miatt a feleség nem csupán végzett szakját tanította), s a természetük, neveltetésük alapvető eltérései egyre gyakoribb konfliktusokhoz vezettek. Három és fél évi házasság után közös megegyezéssel elváltak. A gyerek „A”-nál él, „A” a szüleinél, akiket egyre nehezebben visel el, mert néha már úgy érzi, hogy szülei is vádolhatók élete elrontásáért.

Kinek, mikor, s miben illett volna közbeavatkozni? Mennyire felelős „A” s a férje a meggondolatlan házasságkötésért, azért, hogy jól ismerve az udvarlás idején is száznyolcvan fokosan eltérő természetüket, mégis megkockáztatták a közös életet?! Mennyire felelősek azért, hogy pillanatig sem felhőtlen kapcsolatukban gyereket hoztak világra, aki most elvált szülők gyermekeként nő fel? Gyermeket akartak csak azért, hogy az majd talán meghozza a harmóniát?! Hibáztathatók-e volt egyetemű évfolyamtársaik, akik – egyetlen kivétellel – szemet hunytak látható kín-lódásaik felett, s nem merték vagy nem akarták megmondani nekik, hogy nem egymáshoz valók, reménytelen szélmalomharc lesz közös életük? Ha viszont megmondják ezt, hallgattak volna-e a jó szóra „A” és leendő férje? Felelős-e a munkahelyük iszonyatos túlterhelésüikért: hiszen úgy tűnt, szívesen vállalják a rengeteg munkát; mert nagyon kellett a pénz!?! Üres státuszok mellett mennyire tehető felelősség ezért az iskolai igazgató? Ismerve „A” féltékeny természetét, miért adtak egyes kar-társnők hazug pletykákkal még lovat is a szerencsétlen asszony alá, közben jól szórakozva rajta?! Miért nem formálták-szelídítették az idő-sebb kollégák a férj modorát? Miért, hogy a testületben akkoriban „divatozó” klikkek ténye a közösségi beállítottságú férj igazságban, em-berekben való ifjúi hitét alapjában rendíthette meg? S miért „A” szülei-nek vaksága, akik csökönyösen kényszerítették rájuk hallgató lányukat saját idejétmúlt, ásatag életelveik szerint élni: hogy teheték ezt „intelligens” ember létükre?

„B” apja dunai uszálykormányos, alig tartózkodott otthon, anyja jóra való sváb asszony. A fiút édesanyja és bigott katolikus nagyanyja

nevelte. Középiszkolás korában egyik jóindulatú, erényes, tudós, régi vá-
gású, valláserkölcsi alapokon álló idősebb tanára befolyása alá került. Ő
is nagyon vallásos, bár vallásossága nem a hivatalos egyház kívánalmait
tekinti követendőnek, hanem valami általa „minden egyházon túli s fe-
letti”-nek nevezett sosemvolt kereszténység princípiumait. Rendkívül
sokat olvas, régi teológiai, történelmi műveket, nagy emberek életrajzait,
de a marxizmus klasszikusait is. Vitaképes, jó eszű, bár különösebben
nem művelt, s viselkedése a fanatizmust súrolja. Ellenzéki, sőt időnként
anarchista politikai kijelentésekre ragadtatja magát. Nőkkel, lányokkal
szemben félszeg, pirulós, gátlásos. Híve a házasság előtti teljes szexuális
absztinenciának. Technikusi képezéssel kerül az iskolához politechni-
kai tanárnak. A gyerekekkel szemben a kegyetlenségig következetes.
Szakmáját kétségkívül érti s szereti. Erős nyomás alatt áll, kartársai ki-
fogásolják a tanulmányi átlagokat rontó szigorát. Kénytelen-kelletlen el-
vállalja a tanácsadó tanárságot, s közben katolikus papokkal barátkozik,
templomba jár: ő a KISZ tanácsadó tanár, s mi több, a templomban ott
vannak egyes iskolai KISZ vezetőségi tagok is, mert „a falu az falu”.
Próbaideje letelte előtt elbocsátják. Foggal-körömmel harcol, míg egy
évre csakugyan visszaveszik. A falu „hírbe hozza” egy negyedikes gim-
nazista lánnyal, alaptalanul. Keserű lesz és bizalmatlan. Az iskolát el-
hagyva szakmájában helyezkedik el. Letölti katonaidejét. A katonaság-
nál megaláztatások érik, hatásukra idegbeteg lesz. Megnősül, sebei he-
gednek: jobban érzi magát. Jelenlegi munkaköre olyan, hogy kissé zava-
ros, egyénieskedő katolicizmusával, s rossz hangulatai közben előbújó
ellenzékiiségével senkinek sem okoz kárt.

Kérdezzünk megint! Meddig érvényesül még bigott öregasszonyok
esetenként életre szóló hatású „gyermeknevelése”? Miért hat olykor
egyetlen tanár – nem csupán pozitív értelemben – tanítványára erőseb-
ben, mint az iskola egész kollektívája, s tanári karának többsége? Tény-
nyé lesz-e valaha is a tantestületek világnézeti egysége? Mi az oka an-
nak, hogy iskoláinkban gyakran nem a legrátermettebb emberek vállal-
ják az ifjúsági vezető szerepét, hanem válogatás nélkül rátukmálják arra,
aki a legfiatalabb, s úgymond „a legjobban ráér”?! Megengedhető-e,
hogy bizonyos fokig torzult lelkületű emberek oktatóként zöld utat kap-
janak ifjúságunk befolyásolására szakemberhiány okán? S ha már ott
vannak, ezért ők maguk a felelősek? A dolog másik oldala; ha már nem
kellenek, szükségszerű-e, hogy önérzetüket sértő módon, körültekintés
nélkül szabaduljanak meg tőlük?

„C” Félárva. Édesapja másodszor nősült. Szép, művelt, kedves, okos, szerény, érzékeny. Melegségre, szeretetre, társra, családra vágyik. És mivel otthona nem volt, a társ, a család az ő szemében, gondolkodásában a valóságnál szebbé, varázslatosabbá épül. Boldogsága reményében hiszékeny. Férfiakkal szemben is. De tiszta, még akkor is, ha néhány férfi már becsapta. Szerencsétlenségére, első vőlegény-jelöltje bal eset áldozata lett. Második, könnyelmű vőlegénye visszaélt ragaszkodásával, s elhagyta. Tudja magáról, hogy jobb sorsra érdemes. Ideges, szomorú, sokat dohányzik. Sötét albérletben lakik, a főbérelő családja esténként a falon túl vidáman zsidong. Szörnyű a magány, néha már iszik is. Nagyon szereti a gyerekeket. Ezért kartársnőihez, akiknek gyerekük van, gyakrabban eljár, ajándékokat visz a kicsiknek. A kolléganők „kiutálják”, mert féltik tőle férjüket. Talán nem alaptalanul – legalábbis ami a férjeket illeti. Osztályfőnök. Tanítványai imádják, ő is tanítványait. A szeretet teljes oldott légkörében „C” elnézőbb; érettségén jönnek a bukások. Pedig jó szakember. Elhelyezteti magát. Egy év múlva megint. Egyre kisebb helyekre. Lassanként vénkisasszonnyá lesz, vagy férjhez megy már akárkihez.

Ki a felelős? Az apja, aki második házasságában nem olyan nőt választott, akitől elvárhatná, hogy első gyermekét legalább tetteve szeresse, s híven gondolja!? Abszurd kérdés: a magas fal a felelős, ahonnan az első vőlegénye leszédült? Ő maga tán, hogy egyre hiszékenyebb lett? Kartársai, akik nem kérdezték, mi baja, amikor kellett volna; de alkalmatlankodva zavarták, amikor nem lett volna szabad? És ki olyan fejlett érzékenységgű, hogy biztosan tudná, mikor s mit kell mondani a szomorú magányban élőknek? Ki tehet róla, hogy sok pedagógusnőnek a családot pótolják a tanítványok, az osztály? S felelős-e a gyerek azért, hogy visszaél a naivabb pedagógus túlzott szeretetével? És végül, miért, hogy volt kartársai egyike sem tudja három év múltán a címét?!

„D” Sokgyermekes szegényparaszti családban született. Erős tájszólással beszél. Szorgalmas diák, szakmája ígérete. De faragatlan, fél-szeg, s elhanyagolt külsejű. „Polgárlányt” szeret. A lány szülei neveltségessé teszik. Professzora megígéri neki, hogy bent marad az intézetben. Utóbb megfélemedezik ígéretéről. „D” inni kezd. Akad ivócimbora elég. Azonban a cimborák bírják az italt, ő pedig nem. Botrányosan viselkedik a városban, diákjai kinevetik. Elvonókúra. Másik állás másik hely-

ségben. Két hónapig nem iszik. Szüleitől jár be minden nap munkahelyére. Otthon szegénység, kistestvérek. Háromezret keres, de nem sokat segít rajtuk, mert fizetését elissza. Kartársai megnősiténék. De neki mindig az kellene, akinek ő nem kell. Szerelmes megint, de érzelmeit az illető hölgy nem viszonozza. Válogatás nélkül iszik mindent, mindenütt s mindenkivel. Kétes hírv alakok prédájává züllik. Zúzott arccal tanít, elalszik a saját óráján. Kiabál a gyerekekkel, óráira nem készül. Figyelmeztetés, fegyelmi. Jóindulatú segítség kartársai részéről. Hiába. Felüggesztik, csupán óraadóként működhet tovább. Majd elbocsátják. Fizikai munkásként dolgozik valahol. Nyolc évvel ezelőtt egyetemi tanár szeretett volna lenni.

Miért kallódik el még mindig olyan sok tehetséges munkás- és parasztfiatal? Mi az oka, hogy sok helyen pedagógus körökben a jó „baráttá” válhatásnak csak két kritériuma van: tudjon ultizni, s szeressen inni az illető?! Felelősek lehetünk-e valakiért, aki annyira gyenge alkatú, hogy embernek megmaradása legalapvetőbb érdekeivel sem törődik? Miért, hogy még mindig szülők dönthetnek a párválasztásnál leányuk helyett? Miért ígér az, aki később megfelelkezik ígéretéről, mit sem sejtve arról, hogy felelőtlenségével emberi életet küld lejtőre? Miért jön sokszor későn a jóakarát, a segítség? Valaha is megoldható lesz-e a nagy probléma: a reménytelen szerelem? Egy jó házasság helyrehozhatta volna-e „D” életét? Vagy hasztalan áldozattá lett volna esetleges társa előlegezett bizalma, szeretete? Miért, hogy már harmincévesen eljutnak sokan életük mélypontjára? Viszolygok a kérdéstől, de mégis: vannak, vannak „olyannak születnek”, vannak, akiken nem is lehet segíteni?!

„A”, „B”, „C” és „D” élete kisiklott: kettőjüké talán csak ideiglenesen, kettőjüké viszont, úgy tűnik, véglegesen. Nem volt-e arcátlan dolog részemről, hogy „vizsgálat tárgyává” tettem sorsukat? Segítettem ezzel valakin? Esetleg magamon? Hagyjuk a kérdéseket... Elegendő élettapasztalat híján nincs jogom sem elítélni, sem felmenteni őket. Magam is beosztott lévén, munkaadói felelősség sem terhel. De munkatársuk voltam, és sorsuk fáj, mert egyéni problémáimmal való elfoglaltságom közben a velük való törődésre kevesebb időt, energiát fordítottam, mint amennyit lehetett, s kellett volna. Persze, nemcsak én, a többiek is. Talán nekik is van lelkiismeret-furdalásuk néha. Nem beszélünk ilyesmikről. Kár...

Az élet ezerarcú, megnyilvánulási formái végtelenül gazdagok. Az egyes embernek azonban csak egy élete van. Ezt az egyet meg kell próbálni egymásért küzdve leélni, tudatosan, s a lehető legkisebb hibaszálalékkal. Ebben talán segítségünkre lehet az etika tudománya is.

Utóirat, 30 év múltán

A hatvanas évek végén Miskolcon, a selyemréti általános iskola épületében zajlott megyei etika-tanfolyamon figyelemre méltó csoporttársam volt Pap Miklós tanár úr Tokajból, aki – hála Istennek – ma is él, városa és a hegyaljai szőlők-borok országos hírű, köztisztületben álló művelődés- és gazdaságtörténészeként.

A sors iróniája, hogy az akkori tanfolyam „gazdája”, egy agglegény megyei szakfelügyelő, rosszul végezte: távoznia kellett a pályáról, ma úgy mondanák „szakszerűen”, hogy pedofília miatt.

Mi lett a sorsa négy kollégámnak?

„A” Válása után önszántából elhagyta a pályát. Nyelvtudását hasznosítva, különböző külkereskedelmi vállalatok alkalmazottjaként élte le életét. Másodszor is férjhez ment, ugyancsak elvált feletteséhez. Közös gyermekük nyelvszakos hallgató. Első házasságából származó tehetséges nagylánya egy multinacionális cégnél dolgozik, egyedül neveli kis-lányát.

„B” Türelmes, gondoskodó felesége gyermeket szült neki, akit „B” nagyon szeretett. A Szentendrei-sziget egyik községében éldegéltek csendesen. A férj zavarodott elméje azonban nem gyógyult meg; Duna-parti sétákon egy tisztességes kormányról ábrándozott, amelynek ő lenne a miniszterelnöke. Fiatalon halt meg.

„C” Férjhez ment egy idősebb, elvált kollégájához, nevelte annak nagyocská gyermekeit. Egy alföldi kisváros gimnáziumának nyugdíjasa. Erős politikai érzelmei elfogultan nemzetiek.

„D” Hosszú hanyattatás után visszatért a pályára; előbb általános iskolai, majd középiskolai tanárként. Megnősült, gyermekeik születtek. Hatvanas évekbeli sorsát, kéretlenül is, politikai üldöztetésként magyarázta. Nyugdíjazása előtt elhunyt.

Régi tantestületünk négy tagjáról szólt ez az írás; de bizvást megírhattam volna még négy másik kolléga hasonló történetét: sőt, a magamét is. Vagyis; az akkori edelényi gimnázium tanári kara nagyobbik felének élettörténete az „ideálisnak” elképzelthez képest bizony „deviáns” módon alakult. Volna tehát min tovább töprengeni...

Dr. M. T. L.